

Araştırma Makalesi/ Research Article

**Şeyhülislam ve Veziriazamların Vakıf Yapıları Üzerine
Mukayeseli Bir İnceleme (XVI.-XVIII. Yüzyıllar)**

Mert Ağaoğlu* – Büşra Buladı**

(ORCID: 0000-0002-5063-009X / 0000-0002-1905-7598)

Makale Gönderim Tarihi
01.10.2025

Makale Kabul Tarihi
27.03.2026

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Ağaoğlu, M., Buladı, B., “Şeyhülislam ve Veziriazamların Vakıf Yapıları Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme (XVI.-XVIII. Yüzyıllar)”, *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 11/1 (Mart 2026): 1-51.

APA: Ağaoğlu, M., Buladı, B. (2026). Şeyhülislam ve Veziriazamların Vakıf Yapıları Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme (XVI.-XVIII. Yüzyıllar). *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 11 (1), 1-51.

Öz

XVI. ve XVIII. yüzyıllar arasında Osmanlı mimarisinde şeyhülislam ve veziriazamların vakıf yapıları inşasına yaklaşımlarını karşılaştırmalı bir perspektiften ele alan bu çalışmanın temel sorunsalı; ilmiye sınıfının başındaki şeyhülislam ile seyfiye sınıfının başındaki veziriazamların hayır eserleri inşası konusundaki tutumlarının neden ve nasıl farklılaştığını ortaya koymaktır. Her iki makamın da devletin en üst kademesinde yer alması ve benzer servet düzeylerine sahip olması göz önünde bulundurulduğunda, vakıf yapıları inşasına gösterdikleri ilgi bakımından aralarındaki belirgin ayrışma bulunması çalışmanın ana tartışmasını meydana getirmektedir. Söz konusu farklılıklar; dönemin özgün vakıf yapıları üzerinden niceliksel olarak ortaya

* Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Türkiye, magaoglu@sakarya.edu.tr.

Assist. Prof. Dr., Sakarya University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of History of Art, Türkiye.

** Öğr. Gör. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Rektörlük, Uluslararası Kurumsal İlişkiler Koordinatörlüğü, Türkiye, busra.ayaz@medeniyet.edu.tr.

Lecturer, PhD., İstanbul Medeniyet University, Rectorate, Office of International Corporate Relations, Türkiye.

konulmuş, müsadere ve vakıf kavramları bağlamında ise niteliksel olarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: şeyhülislam, Sadrazam, Vakıf, Müsadere.

A Comparative Study on the Endowment Structures of the SheikhuIslam and Grand Viziers (16th-18th Centuries)

Abstract

This study, which comparatively examines the approaches of the Grand Mufti and Grand Viziers to the construction of charitable foundations in Ottoman architecture between the 16th and 18th centuries, addresses the fundamental question of why and how the attitudes of the Grand Mufti, head of the scholarly class, and the Grand Vizier, head of the military class, differed regarding the construction of charitable works. Given that both offices held the highest positions in the state and possessed similar levels of wealth, the significant divergence in their interest in the construction of charitable foundations constitutes the main argument of the study. These differences are quantitatively demonstrated through the unique charitable foundations of the period, and qualitatively evaluated within the context of the concepts of confiscation and foundation.

Keywords: Sheikh al-Islam, Grand Vizier, Waqf (Endowment), Confiscation.

Giriş

İlmiye sınıfı ve seyfiye sınıfının inşa ettirdiği vakıf yapılarının mukayeseli bir şekilde incelendiği bu çalışmada; banilik üzerinden bu sınıfların başındaki, devletin zirvesindeki iki görevli olan şeyhülislamlar ve veziriazamlar irdelenmeye çalışılmıştır. Birinci Bölüm'de Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Sosyal Tabakalaşma başlığı altında; ilmiye, seyfiye, kalemiye, saray teşkilatı mensuplarının vazifeleri, ayrıcalıkları gibi özellikler açıklanmıştır. İlmiye sınıfı mensupları ve şeyhülislam adlı kısımda ilmiye sınıfı, mensupları ve şeyhülislamların ayrıcalıkları ile gelirlerinden bahsedilmiştir. Seyfiye sınıfı mensupları ve veziriazam isimli kısımda ise veziriazamların teşrifattaki yeri, gelirleri, ayrıcalıkları gibi bilgiler verildikten sonra ayrı başlıklarda Müsadere Sistemi ve Vakıf Sistemi'ne değinilmiştir. İkinci Bölüm'de ise şeyhülislam ve veziriazamların gerçekleştirdikleri imar faaliyetlerinden bahsedilmiştir. Tekrara düşmemek adına biyografilere çok kısa değinilmiştir. Bu bölümde Osmanlı tarihinde ne çıkan ve uzun süre vazifede kalan XVI. ve XVIII. yüzyıldaki şeyhülislamlar ile aynı dönemde görev yapan

veziriazamların imar faaliyetlerine dair bilgiler verilmiştir. Üçüncü Bölüm'de payitaht İstanbul'da bani olarak şeyhülislamların yaptırdığı hayrat olarak anılan vakıf eserlerinden (cami, medrese, sıbyan mektebi, kütüphane vs) günümüze özgün olarak gelenlerin listesi verilmiştir. Daha sonra bu örneklerden bir kısmı o devirdeki veziriazam yapılarıyla ele alınarak bunların genel mimarî özelliklerine kısaca değinilmiştir. Değerlendirme ve Karşılaştırma adlı dördüncü bölümde ise söz konusu yapılar anıtsal ve sanatsal açıdan baniler bağlamında karşılaştırılmıştır. Tüm bunların neticesinde elde edilen veriler sonuç bölümünde ortaya konulmuştur. Bu çalışmanın temel sorunsalı, imparatorlukta padişahтан sonraki en etkili, en nüfuzlu, gelir ve servet bakımından en zengin, teşrifatta ilk sırada yer alan iki görevlinin (şeyhülislam ve veziriazamların) vakıf yapıları inşasına ilişkin tutumlarındaki farklılıkların neden ve nasıl ortaya çıktığını anlamaktır. Bu sorunsalı ele almak amacıyla çalışmada tarihsel karşılaştırmalı analiz yöntemi benimsenmiştir. XVI. ve XVIII. yüzyıllar arasına odaklanan bu yöntem, iki farklı sınıfa ait verilerin hem niceliksel hem de niteliksel düzeyde karşılaştırılmasına imkân tanıyarak yalnızca betimleyici bir tarih yazımının ötesine geçilmesini ve söz konusu farklılıkların yapısal ve kurumsal nedenlerinin sorgulanmasını mümkün kılmaktadır. Çalışmada birincil kaynak olarak arşiv vesikaları ve yazma eserlerden, ikincil kaynak olarak ise kitap, tez, makale ve ansiklopedi maddelerinden yararlanılmıştır. Bu çok katmanlı kaynak kullanımı, benimsenen yöntemin güvenilirliğini ve kapsamını pekiştirmektedir.

Osmanlı vakıf literatürünün temel başvuru eserlerinden biri olan Bahaeddin Yediyıldız'ın *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi: Bir Sosyal Tarih İncelemesi* (Türk Tarih Kurumu, 2003) adlı çalışmasında ve "Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü" başlıklı makalesinde vakıf kurucuları toplumsal statülerine göre sınıflandırılmakta, vakıf sisteminin sosyal işlevi kapsamlı biçimde ele alınmaktadır. Gül Akyılmaz ise "Osmanlı Devleti'nde Yönetici Sınıf Açısından Müsadere Uygulaması" başlıklı makalesinde Fatih döneminden Tanzimat'a uzanan süreçte müsadere uygulamasının yönetici sınıfa nasıl tatbik edildiğini ve bu uygulamanın ilmiye sınıfı dışındaki devlet görevlilerini nasıl kapsadığını hukuki bir perspektiften ortaya koymaktadır. Cengiz Tomar ise "Müsadere" ansiklopedik maddesinde (*TDV İslam Ansiklopedisi*) müsadere kurumunun İslam ve Osmanlı hukukundaki çerçevesini, Çandarlı Halil Paşa vakasından Tanzimat Fermanı'na uzanan tarihsel sürecini ve servet birikimi

üzerindeki caydırıcı etkisini özlü biçimde aktarmaktadır. Muhammed Fatih Çalışır ise *A Virtuous Grand Vizier: Politics and Patronage in the Ottoman Empire during the Grand Vizierate of Fazıl Ahmed Pasha (1661–1676)* (Georgetown Üniversitesi, Doktora Tezi, 2016) başlıklı çalışmasında Köprülüzade Fazıl Ahmed Paşa'nın siyasi ve kültürel hamilik faaliyetlerini biyografik bir perspektiften incelemekte; buna paralel olarak “Architectural Patronage and the Rise of the Ottomans” (*A Companion to Islamic Art and Architecture*, Wiley, 2017) başlıklı çalışmada da erken Osmanlı döneminde vezir kökenli hamilik geleneği mimarlık tarihi perspektifinden ele alınmaktadır. Adı geçen çalışmalar vakfı hukuki, sosyal ya da ekonomik bir kurum olarak değerlendirilmekte; mimari hamiliği ise ya tek bir şahsiyet ya da belirli bir dönem üzerinden incelemektedir. Bu çalışma ise söz konusu kaynaklardan farklı olarak şeyhülislam ve veziriazamların vakıf yapıları inşasındaki tutumlarını sistematik ve niceliksel bir karşılaştırma çerçevesinde, müsadere kurumunun mimari hamiliğe yansımaları bağlamında ve XVI. ile XVIII. yüzyıllar arasında özgün yapılar üzerinden somutlaştırarak alandaki bu boşluğu doldurmayı hedeflemektedir.

Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyal Tabakalaşma

Sosyal tabakalaşma; cemiyeti meydana getiren gruplar arasında benzer niteliğe sahip fertlerin bir düzen içinde oluşturduğu hiyerarşidir. Toplumdaki düzeni sağlamak için her toplumsal kesimin sınırlarını belirleyecek kurallar konulmuştur. Uygarlık tarihinin başlangıcından beri tüm toplumlarda sosyal tabakalaşma olgusunun görüldüğü bir hakikattir. Kır yaşamından kent yaşamına geçişle beraber yöneten ve yönetilen biçiminde iki sosyal kesim ortaya çıkmıştır. Şehirlerin oluşmasında da insanlar arasındaki iş bölümü, uzmanlaşma, örgütlü, teşkilatlı bir idarî yapının oluşması etkili olmuştur. Şehirleşme, sosyal tabakalaşmanın ortaya çıkması ve sonrasında devlet kurumunun oluşması artı ürünü elde eden grupların şekillendirmesiyle oluşmuştur.¹ Üretim fazlası olan artı değeri elde edenler toplumun diğer üyeleri üzerinde hakimiyet kurmuşlardır.² Diğer insanların devlet otoritesine bağlı olması, isyan etmemeleri için yöneten kesime tabi askerî bir güce ihtiyaç duyulmuştur. Sosyal tabakalaşmayı belirleyen

¹ Cansu Özgürbüz, *Sümerlilerde Sosyal Tabakalaşmanın Ortaya Çıkış Süreci ve Sümerlilerde Sosyal Tabakalaşma*, Basılmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2024, s. 2-17

² Büşra Ayaz, Mert Ağaoğlu, “Doğu Saraylarında İdarî ve Mimarî Devamlılık: Urartu Kef Kalesi (Kef Kenti) Sarayı ve Topkapı Sarayı Örnekleri”, *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi* 55 (2024) s. 35-63.

artı ürünün elde edildiği toprakların mülkiyeti zenginliğin ana kaynağı olmuş ve bu toprak hakimiyeti hükümdarlar, yöneticiler, askerler ve ruhban arasında paylaşılmıştır. Bahsi geçen bu gruplar toplumdaki yöneten sınıfı oluşturmuş üretimden ve vergiden muaf olan bu sınıflar üreten kesimin emeğiyle zenginleşmişlerdir. Zikredilen bu sosyal tabakalaşma ufak farklılıklarla tarihteki toplumların tamamında Fransız İhtilali ve Sanayi Devrimi ile ortaya çıkan yeni dünya düzenine değin görülmüştür.

Sanayi öncesi geleneksel toplumlarda sosyal sınıfları belirleyen en mühim faktör olan toprak mülkiyeti Osmanlı Devleti'nde Avrupa'nın aksine mirî yani devletin mülkiyetinde olmuş işlenen, ekilip biçilen topraklar özel mülk olarak tahsis edilmemiştir. Osmanlı toplumu, hanedan üyeleri dışında sosyal olarak iki ana sınıftan oluşmaktadır. Bunlar; yöneten kesim olan askerî sınıf ve yönetilen kesim olan reaya şeklinde adlandırılmaktadır. Osmanlı sisteminde sosyal düzeni korumakla yükümlü yöneticiler yani askerî sınıf ile bu yükümlülüğü yapabilmek için üretim yapıp vergi veren, askerî sınıfı beslemekle mükellef olan reaya, sosyal tabakalaşmanın temelini oluşturmaktadır.

Reaya, üretim yapmakla ve vergi vermekle yükümlü olan Müslüman ile gayrimüslim tebaadan (köylü, esnaf-zanaatkar, tüccar, konar-göçer) meydana gelmektedir. Reaya hem Müslüman hem de gayrimüslimleri kapsayan bir tabir iken beraya tabiri ise sadece Müslümanlar için kullanılmıştır.³ Vergiden muaf olan ve yöneten kesim olarak adlandırılan askerî sınıf ise kendi içerisinde dört gruba ayrılmaktadır. Ehl-i Örf olarak adlandırılan, "Kılıç Ehli" olarak da bilinen seyfiye, kalemiye ve Ehl-i Şer adı da verilen ilmiye ve saray halkı söz konusu dört ana zümreyi meydana getirmektedir. Kalemiye sınıfı içerisinde nişancı, defterdarlar, reisülküttab, defterhane Emni gibi kişiler bulunmakta ve bunlar genellikle çelebi ünvanını kullanmaktadır. Saray halkı ise Babüssaade ağası (kapı ağası), Darüssaade ağası (kızlar ağası), hasodabaşı, silahdar ile diğer saray görevlilerinden meydana gelmekte ve ağa ünvanıyla anılmaktadır.

İlmiye Sınıfı Mensupları ve Şeyhülislam

İslam'da ruhban sınıfına yer verilmemiş; Hristiyanlıktaki gibi Allah ile kul arasında aracılık işlevi üstlenen bir din adamları hiyerarşisi

³ Bahaeddin Yediyıldız, "Osmanlı Toplumunu", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, Editör: E. İhsanoğlu, İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA) Yayını, İstanbul, 1994, s. 441-510.

öngörülmemiştir. Bu nedenle Osmanlılardaki ilmiye sınıfı, Hristiyan geleneğinde kutsal olarak görülen ruhbandan yapısal ve işlevsel açıdan tamamen farklıdır.

İlim ile uğraşan kişiler anlamındaki alim kelimesinin çoğulu olan ulema, İlmiye sınıfı mensupları için kullanılan bir tabir olmuştur. Ulema, kendine özgü beyaz örfî sarık takarken seyyidler, şerifler ve onların başındaki temsilci olan Nakibüleşraf yeşil örfî sarık takma hakkına sahip olmuştur.⁴ Şayet seyyid veya şeriflerden biri Şeyhülislam olur ise o zaman beyaz örf sarık takarlardı.⁵ Seyfiye sınıfı Enderun'da öğrenim görürken, İlmiye mensupları ise medreselerde müderrisler tarafından eğitilirdi. Şeyhülislam, rumeli ve anadolu kazaskerleri, kadılar, nakibüleşraf, müderrisler ilmiye sınıfının en önemli mensuplarıdır. Tıbbî vazifeleri olan hekimbaşı, kehhalbaşı, cerrahbaşı ile eşref saatini belirleyen, takvim hazırlamakla sorumlu olan İlm-i Nücum ile (astronomi ve astroloji) uğraşan müneccimbaşı, hünkar imamı ve hace-i sultanî (padişah hocası) ilmiye sınıfına mensup olup saray teşkilatı içerisinde görev yapmaktaydı.⁶ Birun halkı olarak da tabir edilen adı geçen vazifeliler sarayda ikamet etmezlerdi.⁷ İlmiye sınıfının teşrifatta öne çıkan vazifelileri, şeyhülislam, Rumeli ve Anadolu kazaskerleri, Nakibüleşraf ve padişah hocası olmuştur.⁸ İmam, müezzin, hatip gibi görevliler ilmiye sınıfının en altında olup mansıb (kadrolu vazife) yerine cihet alma hakkına sahip (vakıf aylığı) olduklarından Ehl-i Cihet⁹ olarak adlandırılmışlardır.¹⁰

Osmanlı tarihinde şeyhülislam hiçbir zaman Dîvân-ı Hümâyün üyesi olmamış, tüm saygınlığına, teşrifattaki üstünlüğüne karşın

⁴ Mehmet İpşirli, *Osmanlı İlimiyesi*, Kronik Kitap, İstanbul, 2021, s. 63.

⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, Ankara, 1988, s. 163.

⁶ Esra Evsen, *Osmanlı İlmiye Teşkilâtında Mülazemet Sistemi (18. Yüzyıl Örneği)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009, s. 3.

⁷ Abdullah Saydam, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, İstanbul, 2015, s. 92.

⁸ Murat Akgündüz, "Osmanlı Devleti Teşkilatında İlmiye Sınıfının Yeri", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5 (1999), s. 249-254.

⁹ Cihet; belirli bir vakfa bağlı olarak, o kurumun vakfiyesinde öngörülmuş bir hizmet karşılığında elde edilen ve genellikle kalıcı nitelik taşıyan bir görev aylığıdır. Mansıb sahiplerinin görevleri atama ve azil yoluyla sona erebilirken, cihet sahipleri söz konusu haklarını çoğunlukla ömür boyu sürdürebilir; hatta belirli koşullar altında varislerine devredebilirlerdi. Bu özellikleri nedeniyle Ehl-i Cihet olarak adlandırılan bu grup, ilmiye sınıfı içinde statü ve hareket alanı bakımından en sınırlı konumda yer almaktaydı. Murat Akgündüz, "Osmanlı Devleti Teşkilatında İlmiye Sınıfının Yeri", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5 (1999), s. 249-254.

¹⁰ Halil İnalıcık, *Osmanlı İmparatorluğu 2 Sultan ve Siyaset*, İstanbul, 2018, s. 115.

şeyhülislamlara yürütme gücü verilmemiştir.¹¹ Divan'da ilmiyeyi eğitim ve yargıdan sorumlu olan Rumeli ve Anadolu Kazaskerleri temsil etmiştir.¹² Kazaskerler, Divan toplantılarında daima defterdarların üzerinde olacak şekilde oturmuşlardır. Bu durum, Osmanlı Devleti'nde eğitim ve yargının maliyenin üstünde olduğunun göstergesidir. İlk devirlerde "molla" ünvanı alan Şeyhülislamlar, Zenbilli Ali Efendi'den itibaren "efendi" olarak anılmaya başlamış, paşa, bey oğlu veya torunu ise "Beyefendi" ünvanı verilmiştir.¹³ Klasik dönemde Müftü'lenam da denilen Şeyhülislamların makamına meşihat adı verilmiştir.

Ulemaya diğer sınıflara göre daha fazla imtiyaz verilmiş, Osmanlı tarihinde müsadere ve idam cezaları ender olarak İlmiye sınıfı mensuplarına uygulanmıştır. Seyfiye ve saray mensuplarına da verilen bir bölgenin vergi geliri olan arpalık, İlmiye teşkilatı görevlilerine de vazifede iken yahut emekli olduktan sonra verilmiştir.¹⁴ Sözgelisi, İlmiye sınıfından Müneccimbaşı Hüseyin Efendi'ye vazifeye başladıktan sonra Edremit Kazası arpalığı tahsis edilmiştir¹⁵. Ayrıca, İlmiye sınıfı bilhassa taşrada seyfiye karşısında bir dengeleme ve denetleme işlevi görmüş, kadılar, beylerbeyleri ve sancakbeylerini denetleyerek feodal bir yapının oluşmasını engellemiştir.¹⁶

Kuruluş devrinde İlmiye ricali, vezirlik ve defterdarlık gibi vazifelerde de bulunmuşlar, ayrıca veziriazamlar da bu devirde ulema arasından tayin edilmiştir.¹⁷ Sultan II. Mehmed devrinde hazırlanan teşkilat ve teşrifat kanunnamesi ile sosyal sınıflar arasındaki sınırlar belirlenmiş, İlmiye, kalemiye, seyfiye ve saray teşkilatı zümreleri arasında kesin bir tasnif yapılmıştır. Bu zümrelere dahil olacak kişilerin eğitilmesi, vazife yapacakları sahalar, aşama aşama tespit edilmeye başlanmıştır. Sultan I. Süleyman devrinde ise sosyal sınıfların kesin olarak belirlenmesiyle sistem klasik halini almıştır. İlk kez Sultan II. Murad devrinde Molla Şemseddin Fenari soyundan gelenlere imtiyaz verilmiş, daha sonra bu uygulama öbür ulema ailelerine de yayılmıştır.

¹¹ Colin Imber, *Osmanlı İmparatorluğu*, İstanbul, 2022, s. 317.

¹² Veli Ertan, "Osmanlı Devleti'nde İlmiye Sınıfının Rütbe ve Payeleri", *Diyanet Dergisi*, 26/4 (1990), s. 110.

¹³ İsmail Yakut, "Osmanlı İlmiye Teşkilatı ve Şeyhülislamlar", *SDÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6 (1999), s. 46.

¹⁴ Necdet Sakaoğlu, *Osmanlı Tarihi Sözlüğü*, İstanbul, 2017, s. 41.

¹⁵ Salim Aydüz, *Osmanlı Biliminin Öncüleri*, İstanbul, 2016, s. 100.

¹⁶ Murat Belge, *Osmanlı'da Kurumlar ve Kültür*, İstanbul, 2008, s. 223.

¹⁷ Aydın Taner, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Hükümdarlık Kurumunun Gelişmesi ve Saray Hayatı-Teşkilatı*, Ankara, 2019, s. 148.

Osmanlı hanedanı dışında soy aristokrasisinin bulunmadığı klasik devirde, adı geçen bu uygulama ile aristokratik ilmiye aileleri, ulema hanedanları meydana gelmiş ve bunların bir kısmı Osmanlı'nın sonuna değin varlıklarını srdrmuşlerdir. Söz konusu ailelerden bazıları; Fenarizadeler, ivizadeler, Meyyedzadeler, Bostanzadeler, Drrizadeler, Kınalızadeler ve Ebssuudzadeler'dir.¹⁸

İlmiye sınıfının görevleri tedris (eğitim-ğretim), kaza (yargı ile idar görevler) ve ifta (fetva) şeklinde e ayrılmaktadır. Tedris yolunu seçip medresede öğrenim gören talebeler icazet alarak müderrisliğe, kaza yolunu seçenler ise kadılığa müracaat ederlerdi. İfta görevini yapmak isteyenler ise sancak ve kazalarda şeyhlislama bağlı olarak müftülük vazifesinde bulunurlardı.¹⁹ İlmiye mesleğine ilk adım atıldığında beklenen süre olan mlazemeti tamamladıktan sonra bunların tayinleri yapılırdı.²⁰ Yargı vazifesinin yanında beledi ve idari vazifeleri de olan kadıların yerel halk ile yakınlık kurmamaları için o bölgede vazife yaptıkları sreler uzun tutulmamıştır.²¹ Kadıların görev süresi genellikle iki yıl olup bu sreye "Müddet-i rfiye" adı verilmiştir.²² 16. Yüzyılın ortalarına değin kadıların tayinleri, Rumeli ve Anadolu kazaskerleri tarafından yapılıırken Ebüssuud Efendi'nin şeyhlislamlığa tayininden itibaren mevleviyet kadılıklarının tayinleri şeyhülislam tarafından yapılmaya bařlanmıřtır²³. Mevleviyet tabiri üst düzey kadılıklar için kullanılan bir tabirdir.²⁴

Bursa Kadısı Molla şemseddin Fenar'nin 1425'te Bursa Müftüsü olması şeyhülislamlık makamının başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Daha çok zikredilen ulema ailelerinden seçilen şeyhülislamların büyük çoğunluğu Müslümanlardan müteşekkil ise de istisnaları bulunmaktadır. 1702-1750 yılları arasında görev yapan 30 şeyhlislamdan dördü hariç diğerleri İlmiye, Kalemkiye, Seyfiye sınıflarına mensup ailelerden gelmektedir. 22 şeyhülislam ise ulema hanedanlarına mensup kişilerdir. Zikredilen dört şeyhlislamdan biri olan Mekk Mehmed Efendi'nin babası saray teşkilatına mensup bir devşirme idi. Enderun ağalarından biri iken İlmiye sınıfına geçiş yapmış,

¹⁸ Mehmet İpşirli, "İlmiye", *DİA*, C. 22, İstanbul, 2000, s. 141-145.

¹⁹ mit Kılıç, "İlmiye Teşkilatı", *Osmanlı Teşkilat Tarihi*, Ankara, 2021, s. 273-315.

²⁰ Cihan Kılıç, "Osmanlı İlmiye Teşkilatında Kariyer Sistemi", *TARR*, 3/1 2018, s. 155.

²¹ Yediyıldız, *a.g.e.*, s. 458-460.

²² İlber Ortaylı, *Osmanlı Devleti'nde Kadı*, İstanbul, 2021, s. 27.

²³ Refik Gr, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadılık Müessesesi*, İstanbul, 2017, s. 60-61.

²⁴ Fahri Unan, "Mevleviyet", *DİA*, C. 29, İstanbul, 2004, s. 467-468.

Mekke kadısı olmuş ve sonrasında oğlu Mekki Mehmed Efendi şeyhülislam olmuştur.²⁵ Kanunname-i Âl-i Osman adlı Sultan II. Mehmed'in hazırlattığı Teşkilat Kanunnamesi'nde ulemanın reisinin, fetva makamı olan Şeyhülislam olduğu belirtilmiş ve ilmiye sınıfının seyfiye sınıfından "bir niçe tabaka yukarıda" olduğu ifade edilmiştir²⁶. Ebusuud Efendi'den itibaren Rumeli Kazaskerliği vazifesi yapanların şeyhülislamlık makamına atanması usulü ortaya çıkmıştır. Şeyhülislamın teşrifattaki yeri veziriazamın dahi üstünde olmuştur. Padişahların tahttan indirilmesinde fetva alınması zorunluluğu onları daha da ayrıcalıklı konuma getirmiştir. Bayram gibi özel günlerde kendisini ziyarete gelen devlet ricaline istisnaî durumlar hariç iade-i ziyarette bulunmaması sahip olduğu imtiyazın göstergelerindedir. XVIII. yüzyılın ikinci yarısına değin fetvaları kendi konağında vermiş bu tarihten sonra ise Bab-ı Meşihat, Bab-ı Fetva adı verilen Şeyhülislamlık kapısında vazife yapmışlardır. Sultan II. Mahmud zamanında 1826 senesinde Yeniçeriliğin lağvedilmesi ile Yeniçeri Ağası'nın mekanı olan "Ağa Kapısı" şeyhüislamla tahsis edilmiştir.²⁷

Şeyhüislamların devlet teşkilatında ve teşrifatında elde ettikleri ayrıcalıklar; törenlerde padişahların kendilerini ayakta karşılaması, diğer devlet ricali gibi padişahın elini, eteğini öpmemesi, meşihat payesinin sadaret payesine eşit olması, beyaz kaftan giyme hakkının sadece ona ait olması olarak dile getirilebilir. Aslî görevi fetva vermek olan şeyhüislamların söz konusu fetvaları Fetva Emni adlı görevliye hazırlattıkları, okuduktan sonra da onayladıkları bilinmektedir. Kadı hükmünden farklı olarak bu fetvaların hukukî bir bağlayıcılığı bulunmamaktaydı.²⁸ Osmanlı'da şeyhüislamlar verdikleri fetvalar ile ilgili mecmualar da kaleme almışlardır.²⁹ Aslında İstanbul müftüsü olan server-i ulema da denilen şeyhüislamlar, savaş ve barış anlaşmaları gibi konularda da fetvalar vermişlerdir.³⁰ XVII. Yüzyıldan itibaren sık sık şeyhülislam değişikliğine gidilmesi azillerin artması siyâsî otorite ile

²⁵ İlber Ortaylı, *Osmanlı'da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu*, İstanbul, 2019, s. 21-22.

²⁶ Abdülkadir Özcan, *Atam Dedem Kanunu-Kanunname-i Âl-i Osman*, İstanbul, 2018, s. 5.

²⁷ Kılıç, *a.g.e.*, s. 305-306.

²⁸ Yılmaz Öztuna, *Osmanlı Devleti Tarihi-Medeniyeti Tarihi*, İstanbul, 2016, s. 146-149.

²⁹ Yusuf Halaçoğlu, *XIV.-XVI. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Ankara, 2021, s. 158.

³⁰ İlber Ortaylı, *Türk Teşkilat ve İdare Tarihi*, Ankara, 2022, s. 231-232.

olan münasebetler sebebiyle gerçekleşmiştir.³¹ Şeyhülislamlar tarikatların ortaya çıkardığı karmaşıklığı devlet eli ile düzeltmek ve devletin resmî dinî anlayışını merkezî bir kurumla temsil etmek için çalışmışlardır³². Şeyhülislam Ebusuud Efendi, tarikat ehlinin tekkelerde gerçekleştirdiği raks ve semanın haram olduğuna dair fetvalar vererek tasavvuf çevrelerinin tepkisini çekmiştir.³³

Fatih Sultan Mehmed devrinde Şeyhülislam Molla Gürani, 200 akçe gündelik haricinde aylık 20 bin akçe ve yıllık da 50 bin akçe almakta idi. Şeyhülislam Zenbilli Ali Efendi, Sultan II. Bayezid devrinde günlük 150 dirhem maaş almakta idi.³⁴ Ebusuud Efendi Sultan I. Süleyman devrinde günlük 500 akçe ile görevine başlamış, bir yıl sonra bu ücret 600 akçeye çıkarılarak şeyhülislam maaşları kazaskerlerin üzerine çıkarılmıştır. Bu tarihlerden itibaren şeyhülislamlara yazlık ve kışlık hil'at verilmeye başlanmıştır. Ayrıca şeyhülislamlar maaşlarına ilave olarak diğer devlet ricali gibi arpalık adlı vergi gelirine de sahip olmuşlardır.³⁵ Bostanzade Mehmed Efendi'den itibaren arpalık verilmesi usulü kanunlaşmıştır.³⁶ Sultan II. Bayezid, İstanbul'da inşa ettirdiği medresesinin vakfiyesine buradaki müderrislik vazifesinin şeyhülislamlar tarafından yürütülmesini şart koşmuştur. Şeyhülislamlar bu medresedeki vazifelerinden ötürü de para almışlar lakin yoğunlukları sebebi ile medreseye başka bir müderrisi vekil olarak göndererek dersleri ona verdirmişlerdir.³⁷

Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat'a değin görev yapan 182 veziriazamdan 43 tanesi idam edilmesine rağmen devletin tarihi boyunca görev yapan 129 şeyhülislamdan sadece üç tanesi idam edilmiştir. İdam edilen ilk Şeyhülislam Ahizade Hüseyin Efendi'dir. Sultan IV. Murad tarafından kendisini tahttan indirme için teşebbüslerde bulunduğu gerekçesi ile 1634 yılında Büyükçekmece sahilinde boğdurulmuştur.³⁸ İkinci idam edilen şeyhülislam olan Hocasade Mesud Efendi de aynı gerekçe ile Sultan IV. Mehmed

³¹ Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu ve İslam*, İstanbul, 2021, s. 179.

³² Ali Fuat Bilkan, *Osmanlı İmparatorluk İdeolojisi*, İstanbul, 2021, s. 246.

³³ Halil İnalçık, *Osmanlı Tarihinde İslamiyet ve Devlet*, İstanbul, 2016, s. 120.

³⁴ Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Eş-Şakâ'iku'n-Nu'Mânîyye Fî Ulemâi'd-Devlet'i'l-Osmâniyye*, İstanbul, 2019, s. 406.

³⁵ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 175-177.

³⁶ Muhittin Eliaçık, "Şeyhülislam Bostanzade Mehmed Efendi ve Nazmen Verilmiş Fetvâları", *Turkish Studies*, 40 2012, s. 35-50.

³⁷ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 205.

³⁸ Na'ima Mustafa Efendi, *Tarih-i Na'ima*, Ankara, 2009, s. 770-774.

tarafından 1656 yılında katledilmiştir.³⁹ Sultan II. Mustafa üstünde tesirli bir şekilde nüfuz sahibi olan Şeyhülislam Fezullah Efendi'nin katli ise farklı bir süreçte gerçekleşmiştir. İlmiye sınıfında üst düzey mevkilere oğullarını ve damatlarını tayin eden, büyük bir servete kavuşan, sultanın Edirne'de oturmasını sağlayarak İstanbul'un ikinci plana düşmesine sebep olan Fezullah Efendi'nin yaptıkları tüm devlet ricali ve reaya arasında tepkiye sebep olmuştur. Hanedan mensubu Rukiye Sultan'ın Eyüp'teki yalısı dahi 19 Ekim 1695 tarihli vesikaya göre padişah tarafından Fezullah Efendi'ye verilmiştir.⁴⁰ Netice itibariyle büyük bir isyan hareketi olan Edirne Vakası patlak vermiş, Sultan II. Mustafa tahttan indirilmiş, Şeyhülislam Fezullah Efendi ve oğlu isyancılar tarafından katledilmiştir.⁴¹ At üstünde idama götürülürken yaptıkları nedeniyle Müslüman olmadığı iddia edilmiş, atın önünde buhurdanlıklarıyla dört papaz yürütülmüş, kafası kesildikten sonra cesedi Hıristiyanlara sürükletilmiş ve Tunca Nehri'ne atılmıştır.⁴² Şeyhülislamlık makamı, Cumhuriyet'in ilanı ile beraber TBMM tarafından evvela “Şeriyeye ve Evkaf Vekâleti”ne çevrilmiş, 3 Mart 1924 tarihinde halifeliğin kaldırılması neticesinde de lağvedilmiş ve yerine “Diyanet İşleri Başkanlığı” tesis edilmiştir.⁴³

Seyfiye Sınıfı ve Veziriazam

Erken devirde ilmiye sınıfından ve akıncı beylerden gelen daha sonra acemiocağı ve Enderun'dan yetişen seyfiye sınıfı, veziriazam (sadrazam), vezirler, beylerbeyleri, sancakbeyleri, kaptan-ı derya, sadaret kaymakamı, kapıkulu askerleri (yeniçeriler, sipahiler vs) timarlı sipahiler gibi görevlilerden oluşmakta ve paşa, bey gibi ünvanları kullanmaktadır. İmparatorluğun askerî-idarî zümresi olan seyfiye hem asker hem de idareci fonksiyonlarına sahip olup bunların mensupları merkezde ve taşrada görev yapmaktaydı.⁴⁴ Fatih Sultan Mehmed'in

³⁹ Karaçelebizade Abdülaziz, Ravzatü'l Ebrar Zeyli, haz. Nevzat Kaya, Ankara, 2003, s. 270.

⁴⁰ BOA, A.DVNSMHM.d.136-1085/H.10.03.1107

⁴¹ İsmail Katğı, *Osmanlı Devleti'nde Öldürülen Şeyhülislâmlar*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep, 2011, s. 414.

⁴² Erhan Afyoncu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Askerî İsyânlar ve Darbeler*, İstanbul, 2018, s. 244.

⁴³ Mehmet İpşirli, “Şeyhülislam”, *DİA*, C. 39, İstanbul, 2010, s. 91-96.

⁴⁴ Gökhan Çetinsaya, *Osmanlı İmparatorluğu*, İstanbul, 2024, s. 312.

kanunnamesine göre veziriazam da denilen sadrazam ile kubbe vezirleri kallavi başlık takardı.⁴⁵

Sadrazam tabirine kaynaklarda ilk kez Sultan II. Murad devrinde kaleme alınan bir Gazavatname’de rastlanmaktadır. Tabirin yaygın olarak kullanılması ise 16. Yüzyılın ikinci yarısından sonra olmuştur. Bu tarihe kadar ise daha çok Veziriazam kelimesinin kullanıldığı bilinmektedir. Sadaret makamına ise Paşa Kapısı, Bab-ı Asaği gibi isimler verilmiş XIX. Yüzyılda ise Bab-ı ali olarak adlandırılmıştır. Fatih Sultan Mehmed’den itibaren Divan-ı Hümayun toplantılarına başkanlık eden veziriazamlar padişahlar tarafından atanırlar ve onların emirleriyle de görevden alınırlardı. Padişahın kendi mührü olan “Mührü Hümayun”u verdiği üç devlet görevlisinden biri de veziriazam olmuřtur⁴⁶. Fatih Sultan Mehmed’in Kanunname’sine göre veziriazamın senelik geliri 1 milyon 200 bin akçe olarak belirtilmiştir.⁴⁷ Bunun dışında hediye ve pişkeşler de gelirleri arasında olup gerçekleştirdikleri atamalardan da caize alınırlardı. Ayrıca tabi devletlerin ödedikleri haraç ile ganimetler de veziriazamların gelir kaynaklarındandır. Lakin veziriazamların masrafları da hayli fazla idi. Klasik dönemde veziriazamların kapı halkı 1000-2000 kişi arasında değişmekteydi.⁴⁸

Sadaret makamını yeni baştan ele alan Fatih Sultan Mehmed, İstanbul’un fethinin ardından devşirme kökenli devlet ricalini ne çıkarmış, hanedana rakip olabilecek nüfuzlu Türk ailelerin güçlerini kırmıştır. Bu şekilde doğrudan kendisine tabi, kökü olmayan kullardan meydana gelen yeni bir sistem oluşturmuştur. Padişah sefere çıkmadığı zaman “Serdar-ı Ekrem” sıfatı ile onun yerine sefere kumanda eden veziriazamlar, rfi davalara bakar ve sonuçlandırır, sürgün, idam vs gibi cezalar verirdi. Devlet ricalinin pek çoğunun tayin edilmesi veziriazamın vazifeleri arasında olup Divan-ı Hümayun başkanlığı dışında diğer divanlara da başkanlık ederlerdi. Bunlar; İkindi Divanı, arşamba Divanı ve Cuma Divanı idi. İkindi Divanı, veziriazamın başkanlığında önceleri onun konağında daha sonraki dönemlerde sadaret dairesinde ikindi vakti yapılır, Divan-ı Hümayun’da karara

⁴⁵ Nebi Bozkurt, “Kavuk”, *DİA*, C. 25, 2022, s. 71-72.

⁴⁶ Diğerleri ise Enderun Has Oda’nın başındaki görevli Hasodabaşi ve Harem’de görev yapan Haznedar Usta’dır.

⁴⁷ Semi zgen Cesur, *Bir Grup Biyografisi Denemesi: Osmanlı Veziriazamları (1718-1917)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2023, s. 13.

⁴⁸ Mehmet İpşirli, “Veziriazam”, *DİA*, C. 35, İstanbul, 2008, s. 414-419.

bağlanamayan konular burada görüşülürdü. Çarşamba Divanı ise yine veziriazamın konağında İstanbul Kadısı ve Bilad-ı Selase (Eyüp, Üsküdar, Galata) kadılarının katılımıyla gerçekleştirilir, İstanbul'a ait meseleler burada konuşulurdu. Cuma Divanı ise veziriazamın konağında Rumeli Kazaskeri ile Anadolu Kazaskeri'nin katıldığı bir divan olup burada her türlü örfî ve şeri davalar görülürdü.⁴⁹

Müsadere ve Veziriazamlar

Padişahların “vekil-i mutlak”ı, devletin en geniş yetkilere ve en yüksek gelire, servete sahip vazifelisi olan veziriazamlar, Osmanlı tarihi boyunca en çok müsadereye tabi tutulan görevliler olmuşlardır. Seyfiye sınıfından bir paşa yahut bey idam edildiğinde, görevden alındığında sahip olduğu servetin yaklaşık yüzde doksanına devlet el koyardı. Osmanlı geleneğinde bu sisteme müsadere adı verilmiştir. Müsaderenin görünürdeki gerekçesi ise edinilen servetin şahsa değil makama yani devlete ait olduğu düşüncesi idi. Müsadere tatbik edildikten sonra ise varislerine küçük bir kısmı geçim hakkı olarak bırakılırdı. Müsadere sisteminde ulaşılmak istenen asıl amaç, hanedana alternatif olabilecek nüfuzlu, zengin, güçlü ailelerin oluşmasını engellemektir. Bu maksatla elde edilen zenginliğin evlatlara bırakılmasına mani olunarak Batı'daki gibi aristokratik, zengin sahibi ailelerin ortaya çıkması engellenmiştir. Müsadere sistematik olarak Çandarlı Halil Paşa'nın fetihten sonraki idamıyla ortaya çıkmış ve böylece Tanzimat'a kadar tatbik edilen bir gelenek halini almıştır. Görevden alınan, idam edilen yahut vefat eden devlet adamlarının menkul ve gayrimenkul tüm mal varlığına devlet tarafından el konulurdu. Hatta bazı durumlarda sakladıkları değerli eşyaların yerini öğrenmek amacıyla işkenceye bile başvurulurdu. İlimiye sınıfına ise müsadere uygulanmamış sadece suçlu görülen kişilerin malları için bu sistem istisnai olarak tatbik edilmiştir.⁵⁰

Vakıf Sistemi

Osmanlı İmparatorluğu'nda tatbik edilen bu müsadere sisteminin seyfiye sınıfı mensuplarını ve veziriazamları vakıf kurmaya ve bu

⁴⁹ Aysema Pelin Şaşmaz, “Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde Halkın Adalet Ulaşma Aracı Olarak “Arz-ı Hal” Uygulaması”, *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 6/4 2023, s. 1243-1256.

⁵⁰ Bu durumun ilk örneği Sultan İbrahim devrinde kazasker Safranbolulu Cinci Hüseyin Efendi'nin haksız kazançla elde ettiği servetinin müsadere edilmesi olmuştur Tuncay Ögün, “Müsadere”, *DİA*, C. 32, İstanbul, 2006, s. 67-68.

vakıflar yolu ile hayır eserleri inşa ettirmeye yönelttiği iddia edilebilir. Kelime anlamı olarak durdurmak, alıkoymak gibi manalara gelen vakıf sözcüğü bir mülkün yahut nakit paranın sahibi tarafından dinî, toplumsal ve hayırlı bir amaç için ebedî olarak tahsisi anlamına gelmektedir.⁵¹ Vakfolunan menkul veya gayrimenkul satılamaz ve kimse müdahale edemezdi. Osmanlı'da şehirlerin fethini mütekaip sultanlar ve devlet ricali tarafından yeni vakıf müesseseleri tesis edilmiştir. Vakıflar yeni fethedilen bölgelerin İslamlaşmasında mühim rol oynamışlardır.⁵² Her vakfın beş vazgeçilmezi; vakfeden kişi olan **vâkıf**, vakfedilen mal **mevkuf**, vakfı şartlarına uygun yönetecek **mütevelli**, vakıf gelirlerinden faydalanacak olan kişi veya kurumlar anlamındaki **mevkufun aleyh** ve vakfın değişmezliğini açıklayan vakfeden ile şahitler huzurunda kadının tasdik ettiği vakıf senedi olan **vakfiye** olarak belirlenmiştir.⁵³ Vakfedilen mülk, devlet tarafından müsadere edilemediği ve vakfedenin isteği değiştirilemediği için pek çok devlet ricali servetlerini muhafaza etmek ve eşlerinin, evlatlarının refahını temin etmek için vakıf kurmuşlardır. Bunu sağlamak için vakfın mütevelli heyetine ailelerinden, soylarından birini getirmişlerdir. Şeyhülislam Ebussud Efendi de kurduğu vakfın mütevelli heyetini ceddinden olanlara bırakmıştır. 5 Mayıs 1742 tarihli vesikadan vakfın mütevellisi olan, Ebussud Efendi'nin soyundan gelen Abdurrahman adlı zatın vakıftan cüz okuma görevini de talep ettiği anlaşılmaktadır.⁵⁴ Lakin tüm bunlara rağmen vakıflar topluma hizmet götüren kurumlar olmuşlardır.⁵⁵ Kadılar vakfiyedeki şartlara uyulup uyulmadığını denetleyerek vakıfların kuruluş amacına uygun işletilmesini sağlamışlardır.⁵⁶

Vakıflar faydalananlar bakımından hayrî ve zürri olarak ikiye ayrılırlar. Hayrî olanlar tamamen hayır maksadı ile tesis edilen, faydalananları yoksulları, yolcular, talebeler vs şeklinde belirlenen şahıslar olan vakıflardır. Vakıftan faydalanan kişilerin vakfedenin akrabalarından oluştuğu ve vakıfnamede (vakfiyede) yoksulların bu vakıftan faydalanmasının bunların neslinin kesilmesi koşuluna bağlı

⁵¹ Hacı Mehmet Günay "Vakıf", *DİA*, C. 42, İstanbul, 2012, s. 475-479.

⁵² Bahaeddin Yediylıdız, "Vakıf", *DİA*, C. 42, İstanbul, 2012, s. 479-486.

⁵³ Sakaoğlu, *age*, s. 714.

⁵⁴ BOA, C.MF.156-7765/H.29.02.1755

⁵⁵ Kemal Karpaz, *Osmanlı Devleti'nin Kısa Sosyal Tarihi*, İstanbul, 2019, s. 104-105; Ahmet Gümüştop, "Karamanoğlu Beyliği Döneminde Bir Niğde Vakfiyesi: Davut Çelebi Oğlu Şeyh Çelebi", *Nisar* 6, (2025), s. 65.

⁵⁶ Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Vakıf Medeniyeti*, İstanbul, 2014, s.79.

olduğu vakıflara vakf-ı evladiye, aile vakıfları veya zürri vakıflar adı verilmiştir.⁵⁷ Bu tip vakıfların kurucuları müsadere sisteminden kaçmak, servetlerini varislerine bırakabilmek için bu yolu tercih etmişlerdir. Vakfedenin daha faydacı bir maksat ile servetin aile içerisinde kalmasını garantilemek amacıyla tesis ettiği zürri (ailevi) vakıflar haricinde servetin bir bölümünün vakfedenin inşa ettirdiği kamusal yapıların, hayratların gereksinimlerini karşılamaya, görevlilerin maaşlarını ödemeye aktarıldığı vakıflar da “yarı ailevi” (yarı zürri, yarı hayri) olarak tanımlanmaktadır.⁵⁸ Osmanlı İmparatorluğu’nda XVII. Yüzyılda tesis edilen vakıfların % 23’ü, XVIII. Yüzyıldakilerin ise % 18’i hayri vakıf olup bunların bütün gelirleri hayır amaçlı kamusal yapıların ihtiyaçlarına tahsis edilmiştir. XVII. yüzyılda kurulan vakıfların %33’ü zürri, %43’ü yarı zürri (yarı ailevi, yarı hayri), XVIII. Yüzyılda kurulanlarınsa %7 ‘si zürri, % 75’i yarı zürri vakıftır. Zürri olanların akarları, vakfedenin ailesi ve akrabalarına ayrılmıştır. Yarı zürri vakıfların gelirlerinin az bir kısmı ise hayır amaçlı yapılara tahsis edilmiş olup gelirlerin çoğu vakfedenin ailesine tahsis edilmiştir. XVII. yüzyılda vakıf kuranların % 53’ü, XVIII. Yüzyıldakilerinse % 37’si seyfiye sınıfındadır.⁵⁹ XVII. yüzyılda vakıf tesis edenlerin %90’ı askerî sınıftan olup yüzde %10’u ise reayadan esnaf-zanaatkarlar ve tüccarlardır. Köylülerin hiç vakıf kurmadığı görülmekte olup vakıf kuranların %14’ünün ise ilmiye sınıfından olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁰ Tüm bu veriler ışığında en çok vakıf kuranların müsadereye tabi olan seyfiye sınıfı mensupları olduğu, bu vakıfların az bir kısmının tamamen hayır amacıyla tesis edildiği anlaşılmaktadır. XVIII. Yüzyılda ilmiye sınıfının kurduğu vakıfların seyfiye sınıfının yarısından az olduğu görülmektedir.

ŞEYHÜLİSLAM VE VEZİRİAZAMLARIN İMAR FAALİYETLERİ (XVII.- XVIII. YÜZYILLAR)

Şeyhülislam ve veziriazamların imar faaliyetlerine değinilecek olan bu bölümde 1545-1730 yılları arasında uzun süre görev yapan, Osmanlı tarihinde faaliyetleri, seferleri ve servetleri ile öne çıkan şeyhülislamlarla aynı yıllarda görev yapan veziriazamlar ele alınacaktır.

⁵⁷ Günay, *a.g.e.*, s. 478.

⁵⁸ Reyhan Şahin Allahverdi, “Zürri Vakıfların İdaresinde Yaşanan Sorunlar”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 43 2016, s. 313-323.

⁵⁹ Hasan Yüksel, “Vakıf-Müsadere İlişkisi”, *Osmanlı Araştırmaları*, 12 1992, s. 399-424.

⁶⁰ Bahaeddin Yediyıldız, “Türk Vakıf Kurucularının Sosyal Tabakalaşmadaki Yeri”, *Osmanlı Araştırmaları*, S. III, 1982, s. 143-164.

Şeyhülislam Ebüssuûd Efendi (1499-1574)

Sultan I. Süleyman devrinde (1520-1566) Şeyhülislamlık makamına getirilen ve 1545-1574 yılları arasında ölümüne kadar görev yapan Ebussud Efendi'nin imar faaliyetlerine bakıldığında inşa ettirdiği hayır amaçlı yapıların su yollarıyla beraber iki çeşme, bir çifte hamam ve bir sıbyan mektebinden meydana geldiği görülmektedir.⁶¹ Çapa'da Mimar Sinan tarafından inşa edilen hamamı ve Şehremini'nde bulunan iki çeşmesi günümüze gelememiştir. Yaklaşık 58 yıl ilmiye sınıfı içerisinde görev yapan ve 29 yıl Şeyhülislamlık makamında bulunan, gerçek adı Muhammed olan Ebussud Efendi, ilmiye düzeninde yeniliklere gitmiş, İslam hukuku alanında pek çok eser vermiştir⁶². Lakin aynı çabayı hayır eserleri inşa ettirmede göstermediği anlaşılmaktadır. (Osmanlı mimarisinde en çok bütçe gerektiren en masraflı, anıtsal yapılar merkezi planlı camilerdir. Söz konusu plan tipinde Osmanlı tarihi boyunca hiçbir şeyhülislam merkezi planlı bir cami inşa ettirmemiştir). Kendisi ile aynı dönemde görev yapan veziriazamların inşa ettirdiği yapılara bakıldığında oldukça farklı bir durum göze çarpmaktadır.

Veziriazam Rüstem Paşa (öl. 1561)

Sultan I. Süleyman devrinde iki kez sadaret makamına gelen Rüstem Paşa yaklaşık 15 yıl bu görevde bulunmuştur. Bu esnada; İstanbul Tahtakale'de cami, üç adet han, dükkanlar ve çeşmeden oluşan bir külliye, Cağaloğlu'nda medrese, Üsküdar'da sıbyan mektebi, Galata'da han, Sultanahmet'te iki çeşme, Tekirdağ'da cami, medrese, sıbyan mektebi, han, hamam ve imaret ve dört adet çeşmeden oluşan bir külliye, ayrıca Kırklareli'de de bir külliye inşa ettirmiştir. Anadolu'da ise 10 cami, altı mescid, iki imaret, beş medrese, sekiz sıbyan mektebi, bir türbe, bir zaviye, üç tabhane, beş bedesten, 32 han, 33 hamam, üç köprü, bir sarnıç, bir sebil, 33 çeşme ile üç adet suyolu inşa ettirdiği bilinmektedir⁶³.

⁶¹ Fatma Betül Eren, *Şeyhülislamların İmar Faaliyetleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2019, s. 256.

⁶² Azmi Özcan, "Ebussud Efendi", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, C.1, İstanbul, 1999, s. 388-399.

⁶³ Murat Alkan, *Arşiv Belgeleri Işığında Veziriazam Rüstem Paşa'nın Anadolu'daki İmar Faaliyetleri*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Doktora Tezi, 2022, s. 478.

Veziriazam Sokollu Mehmed Paşa (1505-1579)

Osmanlı tarihinin en kudretli veziriazamlarından olarak bilinen Sokollu Mehmed Paşa, Veziriazam Semiz Ali Paşa'nın vefatı üzerine 1565 yılında sadarete getirilmiş ve bu makamda kesintisiz olarak 13 yıl görev yapmıştır. Elde ettiği serveti ile pek çok hayır eseri inşa ettirmiş olup bunların bir kısmı günümüze ulaşmıştır.

Tablo 1. Sokollu Mehmed Paşa'nın Yaptırdığı Eserler⁶⁴

Kategori	Yapı Türü	Sayı	
İBADET YAPILARI	Camii	15	28
	Mescit	9	
	Kilise	1	
	İbadethane	1	
	Tekke	2	
EĞİTİM YAPILARI	Darülkurra	2	20
	Medrese	6	
	Mektep, Sıbyan Mektebi, Darütedris, Okul	12	
SU YAPILARI	Hamam	21	38
	Çeşme	17	
SOSYAL HİZMET YAPILARI	İmaret	4	6
	Hankah	2	
TİCARET VE KONAKLAMA YAPILARI	Kervansaray	10	25
	Han	7	
	Bedesten	2	
	Çarşı	1	
	Arasta	5	
DİĞER YAPILAR	Saray	9	16
	Türbe	1	
	Hisar	1	
	Köprü	5	
		TOPLAM	133

Tabloya bakıldığında Sokullu Mehmed Paşa'nın ismine ve servetine yaraşır şekilde hayır eserleri inşa ettirdiği anlaşılmaktadır. Sokullu Mehmed Paşa'nın servetine ilişkin çeşitli dönem kaynaklarında çarpıcı

⁶⁴ Selahattin Öksüz, *Sokullu Mehmet Paşa'nın Bani Kimliği ve İnşa Ettirdiği Üç Menzil Külliyesi: Lüleburgaz, Havsa, Payas*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2022, s. 29.

ifadeler yer almaktadır. TDV İslam Ansiklopedisi'ndeki “Sokullu Mehmed Paşa” maddesinde, Alman kaynaklarının onun büyük gücüne, sonsuz servetine ve birçok hayratına dikkat çektiği belirtilmekte; uzun süren sadrazamlığında büyük bir servet sahibi olan Sokullu'nun birçok hayır eseri inşa ettirdiği ifade edilmektedir.⁶⁵ Dönemin kroniklerine dayanan bir araştırmada ise Paşa'nın Venediklilerden, Almanlardan, Eflak ve Boğdan'dan aldığı paraların günlük 5.000 altın, yıllık ise 1 milyon altını bulduğu aktarılmaktadır.⁶⁶ Öte yandan çalışmanın ilgili bölümünde de belirtildiği üzere, Ebüssuud Efendi Sultan I. Süleyman döneminde günlük 500 akçe ile şeyhülislamlık görevine başlamış, bu ücret kısa süre sonra 600 akçeye çıkarılmıştır. İki makam arasındaki servet karşılaştırmasını doğrudan ve niceliksel biçimde ele alan bağımsız bir akademik çalışmanın henüz mevcut olmaması, alandaki önemli bir boşluğa işaret etmektedir. Bu boşluk, söz konusu iki görevlinin muhallefat kayıtlarına ve vakfiyelerine dayalı arşiv araştırmalarıyla doldurulabilir. Ancak bu tür karşılaştırmalar mevcut çalışmanın kapsamı dışında kalmaktadır.⁶⁷

Şeyhülislam Hoca Mehmed Efendi (1568-1615)

XVII. yüzyıla gelindiğinde ise öne çıkan şeyhülislamlardan biri de 1601-1603 ve 1608-1615 yılları arasında iki defa meşihat makamına gelen Hoca Mehmed Efendi'dir. Ünlü Osmanlı müverrihi ve Şeyhülislam Hoca Sadeddin Efendi'nin oğlu olduğu için Hoca Mehmed olarak bilinmiştir.⁶⁸ Sultan III. Mehmed ve Sultan I. Ahmed devirlerinde sekiz buçuk yıl görevde kalan Hoca Mehmed Efendi'nin hayır eserleri bağlamında tespit edilen bir inşa faaliyeti bulunmamaktadır.⁶⁹

Veziriazam Kuyucu Murad Paşa (1530-1611)

1606-1611 yılları arasında sadaret mevkinde bulunan Kuyucu Murad Paşa'nın Erzurum'da iki adet hamam, bir cami, İstanbul

⁶⁵ Feridun Emecen, "Sokullu Mehmed Paşa", *TDV İslam Ansiklopedisi*, islamansiklopedisi.org.tr <https://islamansiklopedisi.org.tr/sokullu-mehmed-pasa>

⁶⁶ Abdullah Zarsarsız, "Osmanlı Kroniklerinde Sokollu Mehmed Paşa ve Sokoloviç Ailesi", *Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Dergipark. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3651764>

⁶⁷ Yüksel Sayan, "Niğde-Bor Sokullu Mehmet Paşa Külliyesi", *Belleten*, Cilt 63, Sayı 236, 1999, TTK Yayınları (Açık Erişim). <https://belleten.gov.tr/tam-metin/2497/tur>

⁶⁸ Muhittin Kapanşahin, "Şeyhülislam Hoca-Zade Mehmed Efendi ve Eseri", *İstem Dergisi*, Yıl 1, Sayı 2, 2003, s. 155–172. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/260597>

⁶⁹ Mehmet İpşirli, "Mehmed Efendi, Hoca-zade", *DİA*, C.28, İstanbul, 2003, s. 452-453.

Vezneciler’de medrese, sıbyan mektebi, türbe, sebil ve dükkanlardan meydana gelen bir külliye ve Şam’da bedesten yaptırdığı bilinmektedir.⁷⁰

Veziriazam Nasuh Paşa (öl. 1614)

1611-1614 yılları arasında veziriazamlık görevini ifa eden Nasuh Paşa ise Ankara Nallıhan’da bir cami ile Üsküdar’da bir han inşa ettirmiştir Lakin Osmanlı kaynaklarına göre çok büyük bir servet sahibi olduğu bilinen Nasuh Paşa’nın adı geçenler dışında bir inşa faaliyetine vakfiyelerde ve diğer eserlerde rastlanmamıştır.⁷¹

Veziriazam Öküz Mehmed Paşa (öl. 1619)

1614-1616 ve Ocak 1619-Aralık 1619 tarihleri arasında sadaret makamında bulunan Öküz Mehmed Paşa, yaklaşık on adet cami ile mescid, hamam, kuyu, su yolları, çeşmeler, dükkanlar, han, sıbyan mektebi gibi pek çok hayrat inşa ettirmiştir. Aydın Kuşadası’ndaki külliyesi cami, sıbyan mektebi, hamam, kervansaray, çarşı, dükkanlar ve değirmenden oluşmaktaydı.⁷² Niğde Ulukışla’da yaptırdığı külliye; cami, han, arasta ile hamam ve sıbyan mektebinden meydana gelmekteydi⁷³. Ayrıca, Öküz Mehmed Paşa, Sakız Adası’ndaki Santa Maria di Castello adlı Katolik Kilisesi’ni camiye çevirmiştir⁷⁴. İstanbul Karagümrük’te cami ile çeşme, Edirnekapi’da namazgah yaptırın, Mısır ve Çatalca’da da hayır eserleri inşa ettiren Öküz Mehmed Paşa’nın Çanakkale’de de çeşme yaptırdığı bilinmektedir.⁷⁵

Minkarizade Yahya Efendi (1618-1677)

Sultan IV. Mehmed devrinde 1662-1674 yılları arasında yaklaşık 11 buçuk yıl meşihat makamında görev yapan Şeyhülislam Minkarizade Yahya Efendi felç geçirmesi ve hastalığının ilerlemesi üzerine 1674’te görevinden alınmıştır. 1678 senesinde Beşiktaş’taki yalısında vefat eden Minkarizade Yahya Efendi’nin inşa ettirdiği bilinen tek hayrat,

⁷⁰ Şuayip Çelemoğlu, *Murad Paşa’nın (Kuyucu) Vakfiyeleri ve Vakıf Eserleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 2015, s. 66.

⁷¹ Ömer İşbilir, “Nasuh Paşa”, *DİA*, C.32, İstanbul, 2006, s. 426-428

⁷² Ahmet Vefa Çobanoğlu, “Nasuh Paşa Külliyesi”, *DİA*, C.34, İstanbul, 2007, s. 26-27.

⁷³ Ahmet Vefa Çobanoğlu, “Nasuh Paşa Külliyesi”, *DİA*, C.34, İstanbul, 2007, s. 27-28.

⁷⁴ Neval Konuk, *Midilli, Rodos, Sakız ve İstanköy’de Osmanlı Mimarisi*, Stratejik Araştırma Merkezi, Ankara, 2008, s. 126.

⁷⁵ İsmail Sabah, “Kaptan-ı Derya Halil Paşa ve Damat Öküz Mehmet Paşa Çeşmeleri Üzerine Bazı Tespit ve Değerlendirmeler”, *KSÜSBD*, 15/2 18, s. 407-424.

türbesinin yanına yaptırdığı günümüze gelemeyen Üsküdar'daki medresesi olmuştur.⁷⁶

Veziriazam Köprülü Fazıl Ahmed Paşa (1635-1676)

Osmanlı tarihinde gerçekleştirdiği Kamanıçe ve Podolya fetihleriyle devleti batıda en geniş sınırlarına ulaştıran ve bu sebeple adı en çok öne çıkan veziriazamlardan olan Köprülü Fazıl Ahmed Paşa, 1661-1676 yılları arasında kesintisiz olarak on beş yıl sadaret makamında görev yapmıştır. Kaynaklarda cömert olduğu belirtilen Fazıl Ahmed Paşa'nın imar faaliyetlerine bakıldığında babası Köprülü Mehmed Paşa'nın Çemberlitaş'taki külliye yapılarını tamamlattığı ve ilave olarak han (Vezir Hanı) ile İstanbul'daki ilk müstakil kütüphaneyi inşa ettirdiği bilinmektedir. Bunların dışında; İzmir'de iki adet han ile su kemeri, Girit Kandiye'de kiliseden çevrilme cami, Samsun Vezirköprü'de medrese yaptırmıştır.⁷⁷

Tablo 2. Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'nın Vakıf Eserleri⁷⁸

Yerleşim	Cami	Medrese	Çeşme	Su terazisi	Şadırvan	Muallimhane	Han	Hamam	Gümrükhane	Kütüphane
Uyvar	1									
Kamanıçe	1						1	1		
Kandiye	1					1		1		
Belgrat		1	15	8	2		1			
Köpri		1								
İzmir	1		57				2	1		1
İstanbul	1									1
Toplam	5	2	72	8	3	1	4	2	1	1

Şeyhülislam Çatalcalı Ali Efendi (1631-1692)

Sultan IV. Mehmed döneminde 1674-1686 yılları arasında aralıksız olarak 12 buçuk yıl şeyhülislamlık yapan Çatalcalı Ali Efendi'nin ikinci görevi 1692 yılında Sultan II. Ahmed döneminde olup vefatı sebebi ile sadece 40 gün sürmüştür.⁷⁹ Kaynaklar ve araştırma eserlerde geçen herhangi bir hayrat yapısına rastlanılmamıştır.

Veziriazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa (1634-1683)

Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'nın vefatı üzerine 1676 yılında sadaret makamına getirilen Merzifonlu Kara Mustafa Paşa idam edildiği 1683 yılına kadar yedi yıl bu makamda kalmıştır. Merzifonlu Kara Mustafa

⁷⁶ Mehmet İpşirli, "Minkârîzâde Yahyâ Efendi", *DiA*, C. 30, İstanbul, 2020, s. 114-115.

⁷⁷ Sultan Murat Topçu, *XVII. Yüzyıl İkinci Yarısında Etkin Bir Bani Ailesi: Köprülüler*, Basılmamış Doktora Tezi, Kayseri, 2010, s. 226.

⁷⁸ Topçu, *a.g.e.*, s. 226.

⁷⁹ Mehmet İpşirli, "Ali Efendi (Çatalcalı)", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, C.1, İstanbul, 1999, s. 205-206.

Paşa'nın hayır eserleri arasında Karaköy, Kazlıçeşme, Sirkeci'de mescid, Hocapaşa'da han, Kapalıçarşı'da Sorguççu Hanı, Merzifon'da annesi Abide Hatın adına cami, Edirne'de cami, su yolları, çeşmeler, İstanbul Süleymaniye'de çeşme, Kazlıçeşme'de çeşme, Kamanıçe'de kiliseden çevrilen cami, sıbyan mektebi, Beyazıt'ta medrese, sıbyan mektebi, sebil ve dükkanlardan oluşan bir külliye, Kayseri İncesu'da han, arasta, cami, medrese, sıbyan mektebi, dükkanlar ile hamamdan meydana gelen külliye, Amasya Merzifon'da cami, kütüphane, sıbyan mektebi, dükkanlar, han, bedesten ile iki hamamdan oluşan külliye sayılmaktadır. Kara Mustafa Paşa'nın vakıf eserleri arasında günümüze gelmeyen İstanbul'da Hocapaşa Sempti'nde inşa ettirdiği ve Osmanlı'da ilk toplu konut projesi şeklinde değerlendirilebilecek olan 58 adet müteehhilin (müteehhil=evli)⁸⁰ odası mühim bir yer tutmaktadır. 1677 yılında tamamlanan bitişik nizam olarak iki katlı inşa edilen konutlar müteehhilin odaları (evli odaları) tabiri ile oda olarak anılsa da aslında bekar odalarından farklı olup birer konut şeklindeydi. 1865 Hocapaşa Yangını ve 1870'te Sirkeci demiryolu projesi sebebiyle konutlar günümüze gelememiştir.⁸¹

Şeyhülislam Seyyid Feyzullah Efendi (1639-1703)

Gerçek ismi Mehmed olan Feyzullah Efendi Erzurum'da doğmuş, Sultan II. Süleyman devrinde şeyhülislam olmuş lakin bu ilk şeyhüislamlığı sadece 17 gün sürmüştür. Ayaklanan yeniçeriler Veziriazam Siyavuş Paşa'yı öldürmüş, Feyzullah Efendi de Erzurum'a yollanmıştır. Şehzadeliğinde hocası olan Sultan II. Mustafa'nın tahta çıkması ile 1695'te ikinci kez şeyhülislam olmuş ve idam edilene değin bu görevde kesintisiz olarak sekiz yıl kalmıştır. Kendisinden sonra oğlunun şeyhülislam olması yönünde padişah'tan ferman alması, teamüle aykırı atamaları, azillere müdahale etmesi, içten içe tepkiye yol açmış, ekonomik durumun da kötü olması sebebiyle ulema, asker ve reaya ayaklanmıştır. Edirne Vakası olarak tarihe geçen bu isyan başkentin Edirne'ye taşınacağı söylentisi üzerine İstanbul'da başlamış, Edirne'ye sıçramıştır. İsyân neticesinde Feyzullah Efendi ve oğlu idam

⁸⁰ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara, 2010, s. 895.

⁸¹ Recep Yılmaz, "Mustafa Paşa (Merzifonlu Kara)", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, C.2, YKY, İstanbul, 1999, s. 313-315. Ramazan Pantik, *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Vakıfları: Yönetimi, Kentsel Gelişime Katkıları ve İktisadi Yapısı*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi, 2021, s. 172-269.

edilmiş, Sultan II. Mustafa da tahttan indirilmiştir.⁸² Şeyhülislam Feyzullah Efendi; Erzurum’da cami, medrese, darülkurra, sıbyan mektebi ile hamam, Şam’da darülhadis, Edirne’de çeşme ve sebil, Mekke’de mescid, Medine’de medrese, kütüphane, İstanbul Fatih’te medrese, kütüphane ve çeşmeden oluşan bir külliye yaptırmıştır.⁸³

Veziriazam Amcazade Hüseyin Paşa (öl.1702)

Köprülü Fazıl Ahmed Paşa’nın amcasının oğlu olduğu için Amcazade olarak anılan Hüseyin Paşa 1697 yılında sadaret makamına getirilmiştir. Şeyhülislam Feyzullah Efendi’nin tavırları ve devlet işlerindeki nüfuzundan rahatsız olan Amcazade Hüseyin Paşa 1702 yılında veziriazamlıktan kendi isteği ile ayrılmış, kısa süre sonra da vefat etmiştir. Amcazade Hüseyin Paşa’nın hayır eserleri arasında Saraçhane’de inşa ettirdiği medrese, sıbyan mektebi, kütüphane, sebil den oluşan bir külliye, İstanbul Haseki semtinde çeşme, Edirne’de çeşmeler, Medine’de sebil sayılmaktadır.⁸⁴ Ayrıca 29 Kasım 1750 tarihli arşiv vesikasından İnebahtı’da bir cami inşa ettirdiği anlaşılmaktadır.⁸⁵

Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi (öl. 1743)

Nevşehirli İbrahim Paşa’nın henüz veziriazam olmadan verdiği tavsiye üzerine 1718 yılında Şeyhülislamlık makamına getirilmiştir. Sultan III. Ahmed devrinde yaklaşık 12 buçuk yıl bu makamda kalan Yenişehirli Abdullah Efendi, Patrona İsyanı’nda ikili bir tutum göstermesi üzerine azledilerek Bozcaada’ya sürgüne gönderilmiş daha sonra 1734 yılında Kanlıca’daki yalısında vefat etmiştir⁸⁶. Kaynaklarda ve araştırma eserlerde yapılan taramalarda herhangi bir hayır yapısına rastlanmamıştır.

Veziriazam Nevşehirli İbrahim Paşa (1662-1730)

Sultan III. Ahmed devrinde (1703-1730), kesintisiz olarak 12 yıl sadaret mevkinde bulunan İbrahim Paşa, o devirde Niğde’ye bağlı bir köy olan Muşkara’da dünyaya gelmiştir. Memleketinde inşa ettirdiği

⁸² Azmi Özcan, “Feyzullah Efendi”, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, C.1, YKY, İstanbul, 1999, s. 459-460.

⁸³ Mehmet Serhan Tayşi, “Feyzullah Efendi, Seyyid”, *DİA*, C.12, İstanbul, 1995, s. 527-528.

⁸⁴ Münir Aktepe, “Amcazâde Hüseyin Paşa”, *DİA*, C.3, İstanbul, 1991, s. 8-9.

⁸⁵ BOA, C.EV./365/18505, H.29.12.1163

⁸⁶ Mehmet İpşirli, “Abdullah Efendi (Yenişehirli)”, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, C.1, İstanbul, 1999, s. 16-17.

külliyeye; cami, medrese, sıbyan mektebi, imaret, han, hamam ve iki adet çeşmeden meydana gelmektedir. Bu imar faaliyetleri ve İbrahim Paşa'nın iskan hareketleri, teşvikleri neticesinde bölgenin nüfusu artmış, Nevşehir olarak anılmaya başlamıştır. İbrahim Paşa ülkenin diğer yerlerinde de pek çok hayır eseri inşa ettirmiştir⁸⁷. İstanbul'da Şehzadebaşı'nda Darülhadis Medresesi, çeşme, sebil, kütüphane ve bu yapılara akar olması için sonradan Direklerarası adı verilen 82 adet dükkandan oluşan bir çarşı yaptırmıştır. Diğer yapıları ise Hocapaşa'da sıbyan mektebi ve sebil, Sirkeci'de medrese, hamam, Kağıthane'de cami, Aksaray'da Yeni Odalar adlı Yeniçeri kışlalarının bulunduğu yerdeki Orta Cami'nin yanında ikiz çeşme, Kuruçeşme'de, Çubuklu'da, çeşme, Beykoz'da çeşmeler, Eyüp'te çeşme, Üsküdar'da Ürgüp'te çeşmeler, İzmir'de çarşı olarak kayıtlarda görülmektedir.⁸⁸

İstanbul'daki Mevcut Şeyhülislam ve Veziriazam Yapılarına Dair Bir Karşılaştırma

İstanbul'da fetihten devletin yıkılışına değin günümüze özgün olarak gelebilen mevcut Şeyhülislam yapıları; Zeyrek Şeyhülislam Zenbilli Ali Efendi Sıbyan Mektebi, Eyüp Ebussud Efendi Sıbyan Mektebi, Fatih Muid Ahmed Efendi Medresesi (sadece bir hücre günümüze ulaşmış), Fatih Seyyid Feyzullah Efendi Külliyesi, Sultanahmet Cedid Mehmed Efendi Medresesi, Saraçhane Ankaravî Mehmed Efendi Medresesi, Çarşamba Şeyhülislam İsmail Efendi Cami ve Sıbyan Mektebi, Çarşamba Şeyhülislam Esad Efendi Medresesi, Saraçhane Şeyhülislam Mustafa Efendi Çeşmesi, Sultanhamam Aşir Efendi Kütüphanesi, Beyazıt Veliüddin Efendi Kütüphanesi, Kanlıca Mirzazade Mehmed Said Efendi Çeşmesi, Üsküdar Nuhkuyusu Şeyhülislam Arif Hikmet Sebili ve Hamamı'dır.

Şeyhülislam Ebussud Efendi Sıbyan Mektebi ve Kara Ahmed Paşa Sıbyan Mektebi

Eyüp'te bulunan müstakil yani bir külliyeyle bağlı olmayan sıbyan mektebinin kitabesi mevcut olmadığından kesin yapım tarihi tespit

⁸⁷ Erkan Atak, "Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın Külliyesi Üzerine Bir Değerlendirme", *Sanat Tarihi Dergisi*, 31/2 2022, s. 977-1015.

⁸⁸ Münir Aktepe, "Damad İbrahim Paşa", *DİA*, C.8, İstanbul, 1993, s. 441-443.; Ela Taş, "Türk Tezyinatında Perde", *SEFAD*, 45 2021, s. 271-294.

edilememektedir. Haziresinde bulunan mezar taşlarından en eskisi 1562 senesini gösterdiğinden bu tarihten evvel inşa edildiği düşünölmektedir. Dikdörtgen planlı sıbyan mektebi, düzgün kesme taş malzeme ile aralara tuğla hatıl atılarak inşa edilmiştir. Geniş bir sayvana sahip ahşap çatı ile örtölmüştür.⁸⁹

Fotoğraf 1. Ebusuud Efendi Sıbyan Mektebi Giriş Cephesi (Mert Ağaoğlu)



Fotoğraf 2. Ebusuud Efendi Sıbyan Mektebi Yan Cephe (Mert Ağaoğlu)



⁸⁹ Mehmet Nermi Haskan, *Eyüp Tarihi II*, İstanbul, 1993, s. 12-13.

Sultan I. Süleyman zamanında Mimar Sinan'ın inşa ettiği Topkapı'daki Kara Ahmed Paşa külliyesinin (medrese, sıbyan mektebi, türbe, çeşme) bir birimi olan sıbyan mektebi, kare planlı iki yapıdan oluşmakta olup ahşap çatı ile örtülmüş ve almaşık örgü tekniği ile taş-tuğladan inşa edilmiştir.⁹⁰

Fotoğraf 3. Kara Ahmed Paşa Sıbyan Mektebi (Mert Ağaoğlu)



Fotoğraf 4. Kara Ahmed Paşa Sıbyan Mektebi Yan Cephe (Mert Ağaoğlu)



⁹⁰ Semavi Eyice, "Ahmed Paşa Külliyesi", *DiA*, C.2, İstanbul, 1989, s. 115-116.

Feyzullah Efendi ve Amcazade Hūseyin Paşa Medreseleri

Fatih'te bulunan Seyyid Feyzullah Efendi Kūlliyesi; medrese, kūtūphane ve ęeşmeden meydana gelmektedir. Kitabesindeki inşaa tarihine gōre 1700 senesinde inşaa edilen medrese, kareye yakın dikdōrtgen bięimindeki avlunun etrafında "L" Őeklinde sıralanan hūcrelerden oluřmakta olup dersane-mescid, hūcrelere nazaran daha būyūk ebatta yapılmıř ve kubbe ile ۆrtūlmūřtūr. Kūtūphane de dersane-mescid kısmına benzer Őekilde inşaa edilmiřtir. Almařık ۆrgū teknięindeki her iki yapı da 7.5x7.5 metre ۆlęulerindeyken hūcreler ise 4x4 metre olarak yapılmıřtır.

Fotoğraf 5. Feyzullah Efendi Medresesi Avlu (Mert Ağaoğlu)



Fotoğraf 6. Feyzullah Efendi Medresesi Hücreler (Mert Ağaoğlu)



Fotoğraf 7. Feyzullah Efendi Kütüphane ve Dershane (Tuana Çirtma)



Saraçhane’de 1700 tarihli Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi; avluyu “U” şeklinde saran 16 hücreden ibaret olan medrese, kütüphane, sıbyan mektebi, dükkanlar, sebil ve çeşmeden meydana gelmektedir. Sekizgen planlı dershane-mescid kesme taştan yapılmış olup kubbe çapı 11 metredir.⁹¹

⁹¹ Zerrin Köşklü, *17. ve 18. yüzyıl Osmanlı Medreselerinin Tipolojisi*, Basılamamış Doktora Tezi, Erzurum, 1999, s. 133-136.

Fotoğraf 8. Amcazade Hüşeyin Paşa Medrese ve Dershane (Caner Cangöl)



Fotoğraf 9. Amcazade Hüşeyin Paşa Sıbyan Mektebi ve Dükkanlar (Tuana Çirtma)



Ankaravî Mehmed Efendi ve Nevşehirli İbrahim Paşa Medreseleri

Saraçhane’de bulunan 1707 tarihli Şeyhülislam Ankaravî Mehmed Efendi Medresesi’nde hücreler “U” şeklinde dizilmiş olup⁹², 1719-20 tarihli Nevşehirli İbrahim Paşa Medresesi’nde ise hücrelerin “L” şeklinde sıralandığı görülmektedir. Her iki medresede de inşa malzemesi olarak taş-tuğla kullanılmasına rağmen İbrahim Paşa Medresesi giriş kısmı duvarlarında düzgün kesme taşta yer verilmiştir.⁹³

Fotoğraf 10. Ankaravî Mehmed Efendi Medresesi (Mert Ağaoğlu)



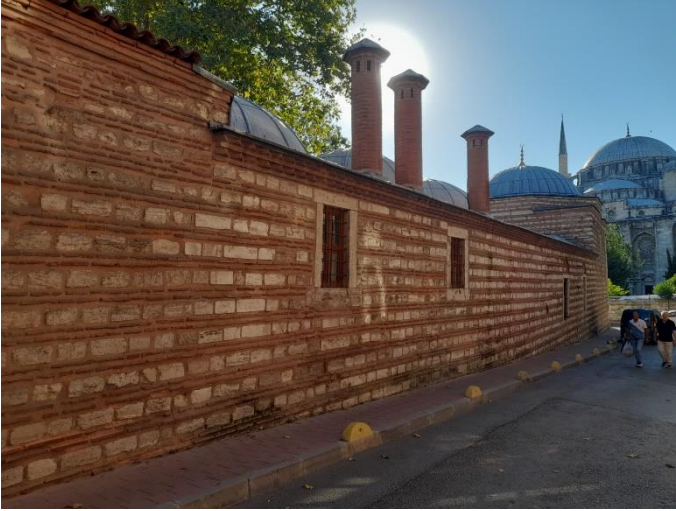
⁹² Mert Ağaoğlu, “Arşiv Belgeleri Işığında Mimarbaşı El-Hac İbrahim Ağa’nın Baş Mimarlığı Döneminde İstanbul’daki İmar Faaliyetleri”, *EKEV Akademi Dergisi*, 73, (2018), s. 1-24.

⁹³ Soner Şahin, *Değişim sürecinde Osmanlı Mimarlığı, III. Ahmed ve I. Mahmud Devri (1703-1754)*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2009, s. 268-298.

Fotoğraf 11. Nevşehirli İbrahim Paşa Medresesi Giriş (Mert Ağaoğlu)



Fotoğraf 12. Nevşehirli İbrahim Paşa Medresesi Yan Cephe (Tuana Çirtma)



Şeyhülislam İsmail Efendi Cami ve Hekimoğlu Ali Paşa Cami

Almaşık örgü tekniğinde inşa edilen, Çarşamba semtindeki cami, fevkani olarak yapılmış olup dükkanların üzerinde yükselmektedir. Kare planlı ve tek kubbeli cami 1725 yılına tarihlenmektedir. Kocamustafapaşa'da bulunan Hekimoğlu Ali Paşa Cami, merkezî planlı altı destekli şemaya sahip olup son cemaat yeri beş birimlidir. Düzgün kesme taşla yapılan abidevî bir yapı olan Hekimoğlu Ali Paşa Cami, İstanbul'un mimarî ve sanatsal olarak öne çıkan yapılarından⁹⁴.

Fotoğraf 13. Şeyhülislam İsmail Efendi Cami (Mert Ağaoğlu)



⁹⁴ Baha Tanman, "Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi", *DİA*, C.17, İstanbul, 1998, s. 169-173. Mert Ağaoğlu, "Hassa Baş Mimarı Kayserili Mehmed Ağa ve Görev Yaptığı Yıllarda İstanbul'da İnşa Edilen Yapılar", *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimlerde Akademik Araştırmalar-I*, Gece, Ankara, 2018, s. 587-654.

Fotoğraf 14. Hekimoğlu Ali Paşa Cami (Caner Cangöl)

Şeyhülislam Esad Efendi Medresesi ve Seyyid Hasan Paşa Medresesi

Çarşamba'da, Esad Efendi'nin babası Şeyhülislam İsmail Efendi'nin inşa ettirdiği caminin yanında yer almakta olan medrese, Sultan I. Mahmud devrinde 1748-49'da yaptırılmıştır. Medresenin dokuz hücreli avluyu "U" biçiminde sarmakta olup taş ve tuğladan inşa edilmiştir. İki hücre diğerlerinden daha büyük tutularak dikdörtgen planlı inşa edilmiş olup diğer hücreler ise kare planlıdır. Yapıda belirgin bir dersane birimi bulunmamaktadır⁹⁵.

Vezneciler semtinde yer alan Veziriazam Seyyid Hasan Paşa Medresesi bir külliye içerisinde yapılmıştır. Medrese haricinde; sıbyan mektebi, sebil, dükkanlar, han ve çeşmeden oluşan külliye 1745 yılında yapılmıştır. Almaşık örgü tekniğinde yapılan medresede "L" şeklinde dizilmiş sekiz adet hücre dışında sıbyan mektebi ve dersane-mescid arasında iki hücre daha yer almaktadır. Dersane-mescid kütlelerinin eşdeğer bir başka yapıyla dengelenmesi Feyzullah Efendi ile Nevşehirli

⁹⁵ Şahin, *a.g.e.*, s. 333.

İbrahim Paşa Medresesi'nde görülen bir durumdur. Lakin burada dengelemek için kütüphane değil sıbyan mektebine yer verilmiştir. Dershane-mescid kısmının altında ise dükkan görülmektedir.⁹⁶

Fotoğraf 15. İsmail Efendi Cami Yanında Şeyhülislam Esad Efendi Medresesi (Tuana Çirtma)



Fotoğraf 15. Şeyhülislam Esad Efendi Medresesi Avlu (Tuana Çirtma)



⁹⁶ Şahin, *a.g.e.*, s. 330.

Fotoğraf 16. Seyyid Hasan Paşa Medresesi (Tuana irtma)



Fotoğraf 17. Seyyid Hasan Paşa Medresesi Dershane-Mescid (Tuana irtma)



Aşir Efendi Kütüphanesi ve Koca Ragıb Paşa Kütüphanesi

Sultanhamam semtinde bulunan Aşir Efendi Kütüphanesi'nin inşası, Reisülküttab İsmail Efendi tarafından başlatılmış olup yapı oğlu Şeyhülislam Aşir Efendi tarafından vakfiyesine göre 1800 yılında tamamlanmıştır⁹⁷. İki katlı olan ve taş-tuğla dizileriyle inşa edilen kütüphanenin ebatları 11x14 metredir. İkinci katta bulunan dikdörtgen planlı, tonozla örtülü okuma salonu konsollarla dışa taşkın vaziyettedir.⁹⁸

Fotoğraf 18. Aşir Efendi Kütüphanesi (Mert Ağaoğlu)



Laleli'deki kütüphane, Veziriazam Koca Ragıb Paşa tarafından sıbyan mektebi, sebil, türbe, çeşme ve dükkanlar ile birlikte inşa edilmiş olup inşası 1763 yılında tamamlanmıştır. Tek açıklıklı giriş revakı bulunan bodrum kat üzerinde yükselen fevkanı kütüphanenin okuma salonu kare planlı ve kubbeye örtülüdür. Kütüphanenin giriş

⁹⁷ İsmail Erünsal, *Osmanlılarda Kütüphane ve Kütüphanecilik*, İstanbul, 2020, s. 309.

⁹⁸ Mert Ağaoğlu, Ayhan Altundağ, *Osmanlı Devri Müstakil İstanbul Kütüphaneleri*, İstanbul, 2025, s. 57.

cephesinde kesme taşa yer verilmiş olup diğer cephelerde de yer yer kesme taş ile taş-tuğla birlikte kullanılmıştır.⁹⁹

Fotoğraf 19. Ragıp Paşa Kütüphanesi Giriş Cephesi¹⁰⁰



Değerlendirme ve Karşılaştıırma

Osmanlı Devlet teşkilatında padişahıtan sonra gelen veziriazam, padişahın mutlak vekili sayılmış, mührü hümayun denen padişah mührünü taşımaya hak kazanmıştır. Gelir kaynakları bakımından en üst sıradaki devlet görevlisi olan veziriazamlar, teşrifatta ise şeyhülislamlarla denk sayılmışlardır. XVI. yüzyılda şeyhülislamların veziriazamları ziyaret etmesi şeklinde ortaya çıkan tebrik merasimleri XVII. yüzyıldan itibaren veziriazamın şeyhülislamı ziyaretine dönüşmüştür¹⁰¹. Veziriazamlar genellikle Sultanahmet semtindeki konaklarından çıkarak şeyhülislamı alay ile ziyarete giderlerdi¹⁰².

⁹⁹ Aşuman Budak, *18. Yüzyıl Tarihi Yarımada (Eminönü-Fatih) Kütüphanesi Yapıları Koruma Sorunları ve Önerileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006, s. 287-289.

¹⁰⁰ Budak, *a.g.e.*, s. 299.

¹⁰¹ Zeynep Tarım, “İstanbul’da ve Osmanlı Sarayı’nda Tören ve Kutlamalar”, *Suriçi İstanbul Fetihten Önce ve Fetihten Sonra*, Fatih Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2017, s. 273-294.

¹⁰² Zeynep Tarım, “Osmanlı İstanbul’unda Merasim ve Teşrifata Dair Kaynaklar”, *TALİD*, C.8, S.16, 2010, s. 131-148.

Kanunname-i Âl-i Osman'da şeyhülislamların vezirlerin bir tabaka üzerinde ve onların önünde olduğu belirtilmektedir¹⁰³.

Gelir düzeyi bakımından veziriazam kadar olmasa da ona yakın bir kazanca sahip olan şeyhülislamların imar faaliyetleri, hayır eserleri inşası konusunda veziriazamlardan farklı bir tutum içinde görülmektedir. İkinci Bölüm'de ele alınan şeyhülislamlardan 29 yıl vazifede olan Ebussud Efendi'nin bir sıbyan mektebi, bir hamam ve iki çeşme inşa ettirdiği buna mukabil o yıllarda 15 yıl veziriazamlık yapan Rüstem Paşa'nın hayır eserlerinin ise doktora tez konusunu aşacak boyutta olduğu görülmektedir. (Rüstem Paşa'nın sadece Anadolu'daki eserlerinden bir doktora tezi hazırlanmıştır). Benzer durum 14 yıl sadarette kalan Sokollu Mehmed Paşa için de geçerli olup Osmanlı coğrafyasında tespit edilen 133 vakıf yapısı inşa ettirdiği çalışmalar sonucu ortaya konulmuştur. Şeyhülislam Hocazade Mehmed Efendi ise yaklaşık dokuz yıl meşihat makamında görev yapmasına rağmen tespit edilen bir yapısı mevcut değildir.

12 yıla yakın bir zaman Şeyhülislamlık yapan Minkarizade Yahya Efendi'nin bilinen tek yapısı Üsküdar'da yaptırdığı medresesidir. O devirde görev yapan Veziriazam Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'nın ise yaklaşık 200 hayır eseri inşa ettirdiği tespit edilmiştir. Çatalcalı Ali Efendi, 13 yıla yakın meşihat makamında bulunmasına karşın saptanan bir vakıf eseri mevcut değildir. Devrin veziriazamı Merfizonlu Kara Mustafa Paşa'nın ise 100'e yakın hayrat inşa ettirdiği görülmektedir.

İmar faaliyetleri konusunda veziriazamlar ile paralel giden tek isim Şeyhülislam Seyyid Feyzullah Efendi olmuştur. Yaklaşık 15 vakıf yapısı tespit edilen Feyzullah Efendi'nin devrin veziriazamı Amcazade Hüseyin Paşa'dan daha fazla hayratı bulunmaktadır. Aralarında soğuk rüzgarların estiği iki ismin İstanbul'da inşa ettirdiği külliyelerin benzer özelliklerde olması ve aralarında yaklaşık 3-4 dakika yürüme mesafesi olması da dikkat çekici bir unsurdur.

İncelemeye tabi tutulan son şeyhülislam ve veziriazam ise Sultan III. Ahmed devrinde aynı yıllarda aynı sürede (1718-1730) görev yapmışlardır. Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi'nin hayır amaçlı hiçbir yapısına rastlanamazken Nevşehirli İbrahim Paşa'nın pek çok

¹⁰³ Özcan, age, s. 5. ("Ammâ müftî ve hoca sâir vüzerâdan bir nice tabaka yukarıdur ve tasaddur dahi ederler")

verde eserler yaptırdığı ve kendi köyü Muşkara'yı ihya ettiği ve buranın zamanla şehre dönüştüğü anlaşılmaktadır.

Üçüncü Bölüm'de İstanbul'da günümüze gelen, özgünlüğünü koruyan Şeyhülislamın yaptırdığı hayır eserleri (cami, medrese, sıbyan mektebi, kütüphane) o devirdeki veziriazamların eserleriyle beraber mimarî nitelikleri hakkında kısa bilgi verilmek suretiyle anlatılmıştır.

Ebussud Efendi'nin Eyüp'te sadece sıbyan mektebi yaptırmasına karşın Veziriazam Kara Ahmed Paşa'nın sıbyan mektebini bir külliye içinde inşa ettirdiği ve yapının Eyüp'tekiyle aynı malzemede lakin ondan biraz daha büyük olduğu görülmektedir. Feyzullah Efendi ise külliyesindeki birimleri Amcazade Hüseyin Paşa'nınkinden az tutmuş olup medresesinin dershane kısmının da biraz daha küçük boyutta olduğu araştırmalarda ortaya konulmuştur. Şeyhülislam Ankaravî Mehmed Efendi ve Nevşehirli İbrahim Paşa Medreselerine bakıldığında inşa malzemelerinin aynı olduğu lakin birinin müstakil diğerinin ise külliyeyle bağlı olduğu dikkat çekmektedir. Şeyhülislam İsmail Efendi Cami ve Hekimoğlu Ali Paşa Cami ise anıtsallık ve sanatsal bakımından birbirlerinden oldukça farklı yapılardır. Osmanlı mimarlığının öne çıkan camilerinden olan Hekimoğlu Ali Paşa Cami her bakımdan İsmail Efendi Cami'ni gölgede bırakmaktadır. Şeyhülislam Esad Efendi Medresesi ve Seyyid Hasan Paşa Medresesi'nde de yine şeyhülislamın banisi olduğu yapının müstakil, veziriazamın banisi olduğu yapının ise külliyeyle bağlı olduğu görülmektedir. Ayrıca anıtsallık ve mimarî bakımdan öne çıkan yapı yine veziriazamın inşa ettirdiği yapıdır. Aşir Efendi Kütüphanesi ve Koca Ragıb Paşa Kütüphanesi'nin mukayesesi yapıldığında Aşir Efendi'nin kütüphanesinin mimarî bakımdan daha büyük ölçekte ele alındığı bunun da sebebinin uzun süren inşa süreci olduğu düşünülmektedir.

Sonuç

Şeyhülislam ve veziriazamların vakıf yapıları inşasına yaklaşımlarını mukayeseli bir biçimde inceleyen bu makalenin esas problematiği; ilmiye sınıfının reisi olan şeyhülislam ile seyfiye sınıfının yöneticisi veziriazamların hayrat yapımı konusundaki tavırlarının farklılığı ile bani olarak rollerinin, katkılarının ortaya konulması olmuştur. Söz konusu hayır eseri kavramı, insanların faydasına olacak yapıları işaret etmekte olup bu bağlamda çalışmada türbeler kapsam dışı bırakılmıştır. İncelenen altı şeyhülislam görev süreleri toplamı yaklaşık 82 yıl olan ve

Osmanlı tarihinde görev süreleri, etkinlikleri, nüfuzları ile öne çıkan şahsiyetler olarak değerlendirilmektedir. Lakin aynı tesiri ve çabayı hayır eseri inşasında ortaya koymadıkları çalışmanın en önemli sonucu olarak öne çıkmaktadır.

Osmanlı mimarlığında anıtsallıkları ile bilinen camiler, medreseler, hanlar, hamamlar, sebiller ve çeşmeler gibi vakıf eserlerine bakıldığında bunların banilerinin hanedan üyeleri (Padişah, Valide Sultan, Hasekiler vs), veziriazamlar, Darüssaade Ağaları, Kaptan-ı Deryalar olduğu çok açık bir şekilde tespit edilebilmektedir. Üniversitelerde verilen Osmanlı mimarîsi derslerinde anlatılan yapıların neredeyse tamamının hanedan, seyfiye ve saray mensupları tarafından inşa edilen yapılar olduğu bir hakikattir. Şeyhülislamın dahil olduğu ilmiye sınıfının istisnalar hariç öne çıkan bir yapısı bulunmamaktadır. İstanbul bazında düşünüldüğünde bu istisnai yapılar içerisinde şeyhülislamlara ait bir yapı da bulunmamaktadır.

Değerlendirme ve Karşılaştırma bölümünde görüldüğü gibi şeyhülislamın veziriazamlar gibi birden çok yapıdan oluşan külliye yerine tek bir yapı inşa ettirdiği ve veziriazam yapılarına nispetle daha küçük ölçekte yapılar yaptırdıkları anlaşılmaktadır. Veziriazamlar inşa ettirdikleri külliyele İstanbul'da yeni yerleşim bölgeleri kurmuş, semtlere adlarını vermişlerdir. İstanbul'un meşhur semtleri isimlerini bu veziriazamlar ve yapılarından almışlardır (Ör/ Mahmutpaşa, Cerrahpaşa, Kocamustafapaşa, Davutpaşa, Kasımpaşa vs). Böyle bir durum ise şeyhülislam için söz konusu olmamıştır. Cami gibi mimarî unsurları, detayları fazla olan, süsleme unsurları barındıran masraflı yapıların inşasına girişmedikleri, bunun yerine sade, küçük, çatılı mescitlere yöneldikleri bilinmektedir. Şeyhülislamın en çok inşa ettirdikleri yapı tipinin medreseler olması ait oldukları ilmiye sınıfıyla alakalı olarak açıklanmaktadır. Genelde ilmiye sınıfının özeldi ise şeyhülislamın hem nicelik olarak az hem de nitelik bakımından düşük yapılar inşa ettirmeleri müsadere kavramıyla açıklanabilir. Menkul ve gayrimenkul mallarının, müsadereye tabi tutulmuyor oluşu sebebiyle ilmiye sınıfı mensupları ve şeyhülislam vakıf kurarak servetlerini koruma altına alma ihtiyacı duymamışlardır. Müsaderenin tatbik edildiği seyfiye sınıfı mensuplarının, veziriazamların bir bölümü mallarını muhafaza edebilmek maksadıyla zürri ve yarı-zürri olarak adlandırılan vakıflar kurmuşlar, yarı-zürri vakıflarla az da olsa vakıf eseri yaptırmışlardır. Lakin paşaların, veziriazamların bir kısmı da tamamen hayri vakıflar tesis ederek pek çok hayrat inşa ettirmişlerdir.

Bu sebepten, Osmanlı mimarlığına damga vuran, adını yazdıran baniler hanedandan sonra paşalar bilhassa da veziriazamlar olmuşlardır.

Bibliyografya

BOA, A.DVNSMHM.d.136-1085/H.10.03.1107

BOA, C.EV./365/18505, H.29.12.1163

BOA, C.MF.156-7765/H.29.02.1755

Karaçelebizade Abdülaziz, *Ravzatü'l Ebrar Zeyli*, haz. Nevzat Kaya, TTK Yayınları, Ankara 2003.

Na'ima Mustafa Efendi, *Tarih-i Na'ima*, TTK Yayınları, Ankara 2009.

Özcan, Abdülkadir, *Atam Dedem Kanunu-Kanunname-i Âl-i Osman*, Kronik Kitap, İstanbul 2018.

Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Eş-Şakâ'iku'n-Nu'Mâniyye Fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2019.

Kitap ve Makaleler

Afyoncu, Erhan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri İsyanlar ve Darbeler*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2018.

Ağaoğlu, Mert, "Arşiv Belgeleri Işığında Mimarbaşı El-Hac İbrahim Ağa'nın Baş Mimarlığı Döneminde İstanbul'daki İmar Faaliyetleri", *EKEV Akademi Dergisi*, S.73 (2018), s. 1-24.

Ağaoğlu, Mert, "Hassa Baş Mimarı Kayserili Mehmed Ağa ve Görev Yaptığı Yıllarda İstanbul'da İnşa Edilen Yapılar", *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimlerde Akademik Araştırmalar-I*, Gece Kitaplığı, Ankara, (2018), s. 587-654.

Ağaoğlu, Mert, Ayhan Altundağ, *Osmanlı Devri Müstakil İstanbul Kütüphaneleri*, Cinius Yayınları, İstanbul 2025.

Akgündüz, Murat, "Osmanlı Devleti Teşkilatında İlimiye Sınıfının Yeri", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.5 (1999), s. 249-254.

Aktepe, Münir, "Amcazâde Hüseyin Paşa", *DİA*, C.3, İstanbul, 1991.

Aktepe, Münir, "Damad İbrahim Paşa", *DİA*, C.8, İstanbul, 1993.

Alkan, Murat, *Arşiv Belgeleri Işığında Veziriazam Rüstem Paşa'nın Anadolu'daki İmar Faaliyetleri*, Doktora Tezi, Sakarya 2022.

Allahverdi, Reyhan Şahin, "Zürri Vakıfların İdaresinde Yaşanan Sorunlar", *The Journal of Academic Social Science Studies*, S.43 (2016), s. 313-323.

Atak, Erkan, "Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın Külliyesi Üzerine Bir Değerlendirme", *Sanat Tarihi Dergisi*, C.31, S.2 (2022), s. 977-1015.

Ayaz, Büşra, Mert Ağaoğlu, "Doğu Saraylarında İdari ve Mimarî Devamlılık: Urartu Kef Kalesi (Kef Kenti) Sarayı ve Topkapı Sarayı Örnekleri", *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, S. 55 (2024), s. 35-63.

- Aydüz, Salim, *Osmanlı Biliminin Öncüleri*, Timaş Yayınları, İstanbul 2016.
- Belge, Murat, *Osmanlı'da Kurumlar ve Kültür*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2008.
- Bilkan, Ali Fuat, *Osmanlı İmparatorluk İdeolojisi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2021.
- Bozkurt, Nebi, "Kavuk", *DİA*, C. 25, 2022.
- Budak, Asuman, 18. Yüzyıl Tarihi Yarımada (Eminönü-Fatih) Kütüphane Yapıları Koruma Sorunları ve Önerileri, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006.
- Cesur, Semi Özgen, Bir Grup Biyografisi Denemesi: Osmanlı Veziriazamları (1718-1917), Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 2023.
- Çelemeoğlu, Şuayip, Murad Paşa'nın (Kuyucu) Vakfiyeleri ve Vakıf Eserleri, Yüksek Lisans Tezi, Denizli 2015.
- Çetinsaya, Gökhan, *Osmanlı İmparatorluğu*, Timaş Yayınları, İstanbul 2024.
- Çobanoğlu, Ahmet Vefa, "Nasuh Paşa Külliyesi", *DİA*, C.34, İstanbul, 2007.
- Çobanoğlu, Ahmet Vefa, "Nasuh Paşa Külliyesi", *DİA*, C.34, İstanbul, 2007.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2010.
- Eliaçık, Muhittin, "Şeyhülislam Bostanzade Mehmed Efendi ve Nazmen Verilmiş Fetvâları", *Turkish Studies*, S.40, (2012), s. 35-50.
- Eren, Fatma Betül, *Şeyhülislamın İmar Faaliyetleri*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.
- Ertan, Veli, "Osmanlı Devleti'nde İlimiye Sınıfının Rütbe ve Payeleri", *Diyanet Dergisi*, C.26, S.4 (1990), s. 105-111.
- Erünsal, İsmail, *Osmanlılarda Kütüphane ve Kütüphanecilik*, Timaş Yayınları, İstanbul 2020.
- Evsen, Esra, *Osmanlı İlimiye Teşkilâtında Mülazemet Sistemi (18. Yüzyıl Örneği)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009.
- Eyice, Semavi, "Ahmed Paşa Külliyesi", *DİA*, C.2, İstanbul, 1989.
- Gümüştöp, Ahmet, "Karamanoğlu Beyliği Döneminde Bir Niğde Vakfiyesi: Davut Çelebi Oğlu Şeyh Çelebi", *Nisar* 6, (2025), s. 57-74.
- Günay, Hacı Mehmet, "Vakıf", *DİA*, C. 42, İstanbul, 2012.
- Gür, Refik, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadılık Müessesesi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2017.
- Halaçoğlu, Yusuf, *XIV.-XVI. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, TTK Yayınları, Ankara 2021.
- Haskan, Mehmet Nermi, *Eyüp Tarihi II*, TTTİV Yayınları, İstanbul 1993.
- Imber, Colin, *Osmanlı İmparatorluğu*, Kronik Kitap, İstanbul 2022.
- İnalcık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu 2 Sultan ve Siyaset*, Kronik Kitap, İstanbul 2018.
- İnalcık, Halil, *Osmanlı Tarihinde İslamiyet ve Devlet*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2016.
- İpşirli, Mehmet, "Abdullah Efendi (Yenişehirli)", Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi, C.1, YKY, İstanbul, 1999.

İpşirli, Mehmet, “Ali Efendi (Çatalcalı)”, Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi, C.1, YKY, İstanbul, 1999.

İpşirli, Mehmet, “İlmiye”, DİA, C.22, İstanbul, 2000.

İpşirli, Mehmet, “Minkârîzâde Yahyâ Efendi”, DİA, C. 30, İstanbul, 2020.

İpşirli, Mehmet, “Veziriazam”, DİA, C. 35, İstanbul, 2008.

İpşirli, Mehmet, “Şeyhülislam”, DİA, C. 39, İstanbul, 2010.

İpşirli, Mehmet, *Osmanlı İlmiyesi*, Kronik Kitap, İstanbul 2021.

İşbilir, Ömer, “Nasuh Paşa”, DİA, C.32, İstanbul, 2006.

Karpat, Kemal, *Osmanlı Devleti'nin Kısa Sosyal Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2019.

Katğı, İsmail, Osmanlı Devleti'nde Öldürülen Şeyhülislâmlar, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep 2011.

Kazıcı, Ziya, *Osmanlı'da Vakıf Medeniyeti*, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2014.

Kılıç, Cihan, “Osmanlı İlmiye Teşkilatında Kariyer Sistemi”, TARR, C.3, S.1 (2018), s. 153-170.

Kılıç, Ümit, *İlmiye Teşkilatı, Osmanlı Teşkilat Tarihi*, Grafiker Yayınları, Ankara 2021.

Konuk, Neval, Midilli, Rodos, Sakız ve İstanköy'de Osmanlı Mimarisi, Stratejik Araştırma Merkezi, Ankara, 2008.

Köşklü, Zerrin, 17. ve 18. yüzyıl Osmanlı Medreselerinin Tipolojisi, Doktora Tezi, Erzurum 1999.

Ocak, Ahmet Yaşar, *Osmanlı İmparatorluğu ve İslam*, Alfa Yayınları, İstanbul 2021.

Ortaylı, İlber, *Osmanlı Devleti'nde Kadı*, Kronik Kitap, İstanbul 2021.

Ortaylı, İlber, *Osmanlı'da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2019.

Ortaylı, İlber, *Türk Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara 2022.

Öğün, Tuncay, “Müsadere”, DİA, C. 32, İstanbul, 2006.

Öksüz, Selahattin, Sokullu Mehmet Paşa'nın Bani Kimliği ve İnşa Ettirdiği Üç Menzil Külliyesi: Lüleburgaz, Havsa, Payas, Yüksek Lisans Tezi, Adana 2022.

Özcan, Azmi, “Ebussuud Efendi”, Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi, C.1, YKY, İstanbul, 1999.

Özgürbüz, Cansu, “Sümerlilerde Sosyal Tabakalaşmanın Ortaya Çıkış Süreci ve Sümerlilerde Sosyal Tabakalaşma”, Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2024.

Pantık, Ramazan, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Vakıfları: Yönetimi, Kentsel Gelişime Katkıları ve İktisadi Yapısı, Doktora Tezi, Ankara 2021.

Sabah, İsmail, “Kaptan-ı Derya Halil Paşa ve Damat Öküz Mehmet Paşa Çeşmeleri Üzerine Bazı Tespit ve Değerlendirmeler”, KSÜSBD, C.15, S.2, (2018), s. 407-424.

Sakaoğlu, Necdet, *Osmanlı Tarihi Sözlüğü*, Alfa Yayınları, İstanbul 2017.

Saydam, Abdullah, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, Kitabevi, İstanbul 2015.

Sertoğlu, Midhat, *Osmanlı Tarih Lügati*, Kurtuba Kitap, İstanbul 2015.

Şahin, Soner, Değişim sürecinde Osmanlı Mimarlığı, III. Ahmed ve I. Mahmud Devri (1703-1754), Doktora Tezi, İstanbul 2009.

Şaşmaz, Aysema Pelin, "Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde Halkın Adalete Ulaşma Aracı Olarak "Arz-ı Hal" Uygulaması", Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi, C.6, S.4 (2023), s. 1243-1256.

Taneri, Aydın, Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Hükümdarlık Kurumunun Gelişmesi ve Saray Hayatı-Teşkilatı, TTK Yayınları, Ankara, 2019.

Tanman, Baha, "Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi", DİA, C.17, İstanbul, 1998.

Tarım, Zeynep, *İstanbul'da ve Osmanlı Sarayı'nda Tören ve Kutlamalar, Suriçi İstanbul Fetihden Önce ve Fetihden Sonra*, Fatih Belediyesi Yayınları, İstanbul 2017.

Tarım, Zeynep, "Osmanlı İstanbul'unda Merasim ve Teşrifata Dair Kaynaklar", TALİD, C.8, S.16 (2010), s. 131-148.

Taş, Ela, "Türk Tezminatında Perde", SEFAD, S. 45 (2021), s. 271-294.

Tayşi, Mehmet Serhan, "Fezullah Efendi, Seyyid", DİA, C.12, İstanbul, 1995, s. 527-528.

Topçu, Sultan Murat, XVII. Yüzyıl İkinci Yarısında Etkin Bir Bani Ailesi: Köprülüler, Doktora Tezi, Kayseri 2010.

Unan, Fahri, "Mevleviyet", DİA, C.29, İstanbul (2004), s. 467-468.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, TTK Yayınları, Ankara 1988.

Yakut, İsmail, "Osmanlı İlmiye Teşkilatı ve Şeyhülislamlar", SDÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, S.6 (1999), s. 19-48.

Yediyıldız, Bahaeddin, *Osmanlı Toplumunu, Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, Editör: E.İhsanoğlu, İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA) Yayını, İstanbul 1994.

Yediyıldız, Bahaeddin, "Türk Vakıf Kurucularının Sosyal Tabakalaşmadaki Yeri", *Osmanlı Araştırmaları*, S. III (1982), s. 143-164.

Yediyıldız, Bahaeddin, "Vakıf", DİA, C. 42, İstanbul, 2012.

Yılmaz Öztuna, *Osmanlı Devleti Tarihi-Medeniyeti Tarihi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2016.

Yılmaz, Recep, "Mustafa Paşa (Merzifonlu Kara)", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, C.2, YKY, İstanbul, 1999.

Yüksel, Hasan, "Vakıf-Müsadere İlişkisi", *Osmanlı Araştırmaları*, S. XII (1992), s. 399-424.

Extended Abstract

Social stratification in the Ottoman Empire represented a structured hierarchy that separated the ruling elites from the governed populace. This order was essential for maintaining stability in a vast, multi-ethnic, and multi-religious empire. The most fundamental distinction was between the askerı class (the military-administrative elites, i.e., the rulers) and the reaya (the tax-paying subjects, i.e., the governed). The reaya were obligated to engage in production and pay taxes; the askerı class, however, enjoyed tax exemption and participated directly in governance. The askerı class was not a homogeneous group. It was divided into three main branches: the İlmiye (scholarly class) – scholars, judges. The Seyfiye (military/administrative class) – soldiers, commanders, viziers, provincial governors. The Kalemıye (bureaucratic class) – the nişancı, scribes, defterdars. In addition, the palace organization (palace servants) constituted a separate group with its own specific duties. These elements collectively formed the ruling elites, benefiting from tax exemption and land revenues. The İlmiye held a central position in education, law, and religious guidance. Its members were called the ulema. At the apex of the hierarchy was the şeyhülislam. Below him were the kazaskers of Rumelia and Anatolia, kadıs (judges), müderrises (medrese professors), müftis, and various officials. The ulema were the segment with the most privileges in the Ottoman administration. Unlike members of the Seyfiye, members of the İlmiye were very rarely subjected to müsadere (confiscation of their wealth) or the death penalty. Their incomes were derived not only from salaries but also from arpalık (land revenues allocated for subsistence), medrese positions, and stipends. Certain ulema families, despite the absence of a hereditary aristocracy in the Ottoman Empire, formed quasi-aristocratic dynasties that maintained their influence across generations (e.g., the Fenarizades, Çivizades, Dürrizades). The şeyhülislam, in particular, was accorded great respect. Although not a member of the Imperial Council (Divan-ı Hümayun), he was ceremonially regarded as superior to the Grand Vizier. His fetvas could legitimize important political decisions, including the deposition of sultans. He possessed privileges such as being received by the sultan in a standing position, wearing a white kaftan, and, unlike other statesmen, not kissing the sultan's hand. These symbols underscored the special status of the İlmiye class. The Seyfiye represented the "sword-bearing elites." They were drawn from those educated in the Enderun School or selected through the devşirme system. Its principal members were: the Grand Vizier (Veziriazam), viziers, beylerbeys (provincial governors), sancak beys (district governors), and naval and cavalry commanders. The Seyfiye was the primary executive force implementing the sultan's will; it both managed military campaigns and oversaw provincial administration. The Grand Vizier was the sultan's "absolute deputy" (vekil-i mutlak) and was one of the four officials who bore the imperial seal. On

military campaigns, he would lead the army in the sultan's stead, manage the bureaucracy, and preside over the imperial divans. The incomes of viziers were exceedingly high (capable of exceeding 1 million akçe annually). However, these fortunes were not secure: approximately 90% of the wealth of viziers who were dismissed or executed was confiscated by the state. This müsadere system prevented the emergence of aristocratic families that could potentially rival the Ottoman dynasty.

The İlmiye and the Seyfiye were two groups that complemented each other but also occasionally competed. While the İlmiye protected the Sharia and education, the Seyfiye exercised temporal authority and military power. The kadıs, who were members of the İlmiye, prevented the emergence of a feudal structure by supervising provincial administrators in the countryside. The Seyfiye, on the other hand, required religious legitimacy for their own activities (particularly concerning war and taxation). General Importance This section demonstrates that social stratification in the Ottoman Empire was not merely symbolic but a structure that directly influenced state policies, land ownership, and the construction of waqf foundations. The relative immunity of the İlmiye class from confiscation enabled them to live more securely; therefore, they generally constructed smaller-scale educational-religious buildings instead of large monumental ones. The Seyfiye, being under constant threat of confiscation, turned to waqfs and charitable works to protect their wealth. This both secured their fortunes and provided social prestige. Consequently, the classes, privileges, and restrictions of the Ottoman social order shaped not only the governing mechanism but also the empire's cultural and architectural heritage.

This study examines the construction activities of the Şeyhülislams (head of the İlmiye class) and the Grand Viziers (head of the Seyfiye class) in the Ottoman State between the 16th and 18th centuries. The conducted comparison reveals that there are marked differences in the contributions of both groups to architecture, urbanization, and charitable institutions. Underlying these differences are their positions, authorities, privileges, and economic conditions. Şeyhülislams: Limited Architectural Patronage Despite their immense moral authority, the Şeyhülislams generally provided patronage for small-scale structures. Most were content with modest works such as primary schools, fountains, or madrasas. For example, Ebussuud Efendi, who served for approximately thirty years, left nothing more than a small primary school in Eyüp, a bathhouse, and a few fountains. Hocazade Mehmed Efendi and Çatalcalı Ali Efendi, on the other hand, did not commission any significant charitable works. These examples show that the İlmiye class generally stayed away from large-scale patronage. However, there are also exceptions. In the late 17th century, Seyyid Feyzullah Efendi attracted attention by building a complex in İstanbul, and libraries and madrasas in different cities. His activities were so comprehensive that they

even surpassed those of his contemporary Grand Vizier, Amcazade Hūseyin Pasha. This situation is a rare example within the Ilmiye that could compete with the Seyfiye. Grand Viziers: Patrons of Monumental Structures In contrast, the Grand Viziers were the primary sponsors of monumental architecture. Their wealth, influence, and fragile positions under the threat of confiscation directed them to invest in waqfs and charitable works. Thanks to waqfs, they could both protect their wealth and leave a permanent legacy. Rūstem Pasha (d. 1561): Had the Rūstem Pasha Mosque built in Istanbul, along with numerous madrasas, hans, and fountains, leaving works across a wide geography from Anatolia to the Balkans. Sokollu Mehmed Pasha (d. 1579): As one of the most powerful viziers in Ottoman history, he had over 100 mosques, bridges, aqueducts, and caravanserais built, spread across Istanbul, Edirne, Damascus, and Bosnia. Kuyucu Murad Pasha: Had a mosque, a madrasa, and a bedesten built. Őkūz Mehmed Pasha: Had mosques, schools, and caravanserais built in various cities. The Kōprūlū: Particularly Fazıl Ahmed Pasha, left hundreds of works that reshaped Istanbul and the provinces. Merzifonlu Kara Mustafa Pasha, despite his tragic end, built a vast legacy consisting of mosques, madrasas, and fountains.

The comparison reveals a clear imbalance: While the Ilmiye class invested more in education and small-scale religious structures, the Seyfiye class built large complexes and monumental works, symbolizing both religious devotion and political power. The reason for this difference is the relatively secure position of the Ilmiye class. As they were rarely exposed to confiscation, they did not need to protect their wealth through waqfs. In contrast, since the Grand Viziers lived with the constant risk of dismissal or execution, they had to convert their wealth into permanent charitable institutions. Thus, they both protected their families and gained social prestige. Section Conclusion The second section highlights a fundamental difference between the two main branches of the Ottoman ruling elite: The Őeyhūlislams, despite their symbolic power, generally left a modest architectural legacy. The Grand Viziers, however, consistently built monumental works, shaping Ottoman cities and the cultural landscape. Ultimately, Ottoman architectural history reflects this imbalance: While most of the permanent and magnificent works were made by the hand of the Seyfiye, the contributions of the Ilmiye class remained limited to smaller-scale, though occasionally important, structures. Comparison of Structures in Istanbul This section examines the architectural legacy left by the Őeyhūlislams and Grand Viziers in Istanbul; it compares the scale, style, and social functions of the structures. This comparison confirms the general pattern seen in previous sections: While the Ilmiye class left more modest religious and educational structures, the Seyfiye class built monumental and multi-functional complexes.

The works of the Őeyhūlislams in Istanbul were generally small-scale and functional. Ebussuud Efendi's primary school in Eyūp is a symbol of this

modest tradition: a small school built solely for basic education, independent of a large complex. Minkarizade Yahya Efendi built only a madrasa in Üsküdar. Ankaravî Mehmed Efendi had an independent madrasa constructed. The Aşir Efendi Library is an unostentatious structure serving primarily scholarly needs. Even the mosques built by the Şeyhülislams (e.g., the small-scale İsmail Efendi Mosque) remained much plainer than the monumental works of the viziers. Construction Activities of the Grand Viziers In contrast, the works of the Grand Viziers were large structures that transformed entire districts of Istanbul. The Kara Ahmed Pasha Complex, housing a mosque, madrasa, and school, demonstrated a holistic urban vision. The Amcazade Hüseyin Pasha Complex was similar in scope to its contemporary, the Feyzullah Efendi Complex; however, the resources allocated to public services were more extensive. Nevşehirli İbrahim Pasha transformed his hometown, Muşkara, into a city named Nevşehir by building a complex; in Istanbul, he maintained the traditional vizier complex concept with a mosque, madrasa, library, and soup kitchen. The Hekimoğlu Ali Pasha Mosque, with its large scale and decorations, is counted among the masterpieces of 18th-century Ottoman architecture. Comparative Observations These comparisons consistently reveal the same picture: The Şeyhülislams built small and independent religious-educational institutions. The Grand Viziers constructed multi-functional complexes housing mosques, madrasas, libraries, soup kitchens, and fountains together. The viziers' projects not only met religious and societal needs but also left monumental traces that altered the city's visage. Section Conclusion Istanbul's architectural record physically lays bare the different roles between these two elite groups: The İlmiye class contented itself with modest, learning-oriented structures. The Seyfiye class, however, demonstrated political authority and social responsibility through architecture. Consequently, most of the permanent and monumental works that shaped Istanbul's historical identity emerged thanks to the patronage of the Grand Viziers.

The final part of the study compares the roles of the Şeyhülislams and the Grand Viziers in charitable waqfs and construction activities in the Ottoman Empire. The analysis reveals how differences in their authority, financial resources, and level of exposure to the threat of confiscation shaped their architectural legacies. Key Findings The Grand Viziers consistently left the Şeyhülislams behind in terms of both scale and diversity. They built mosques, madrasas, libraries, caravanserais, bridges, and soup kitchens; they generally established large complexes that housed many functions together. Names such as Rüstem Pasha, Sokollu Mehmed Pasha, Köprülü Fazıl Ahmed Pasha, and Merzifonlu Kara Mustafa Pasha were etched into the memory of the empire with monumental structures that changed the face of cities. Their motivations were not solely religious or charitable: through waqfs, they both protected their wealth from confiscation and secured their families' welfare,

while simultaneously gaining political legitimacy. The řeyhūlislams, for the most part, either built nothing or were content with only modest works (school, small mosque, library). The most notable exception to this is Seyyid Feyzullah Efendi. He built complexes and educational structures to an extent that could compete with his contemporary viziers. The relative immunity of the İlmiye class from confiscation freed them from the pressure of securing their wealth through waqfs. Therefore, they were less inclined towards large monumental projects. Their primary role remained limited to religious authority and educational activities, rather than political ostentation. Broader Implications This difference reflects the fundamental realities of the Ottoman administrative structure: The Seyfiye, while holding executive and military power, faced great political risks; therefore, they used architecture as both a survival strategy and a strategy for being remembered permanently. The İlmiye, relying on its moral authority and secure position, had much less need for physical structures for permanence. Thus, the vast majority of the Ottoman Empire's most iconic architectural works emerged under the patronage of the Grand Viziers. The İlmiye, however, contributed with smaller-scale but symbolically significant works.

In conclusion, this study shows that charitable architecture in the Ottoman Empire was directly linked to the balance of power between different elite groups. While the řeyhūlislams represented spiritual legitimacy, their architectural activities remained limited. The Grand Viziers, in the face of political fluctuations, channeled their wealth into society through permanent and magnificent works and left lasting traces in historical memory. In general, political structures, social hierarchy, and economic mechanisms such as confiscation in the Ottoman Empire directly shaped the empire's material culture and urban landscape.